

Als vader je kind opvoeden in de (super)diverse samenleving

Een verkenning

Voorwoord

Dit rapport is tot stand gekomen met hulp van velen. We willen hen op deze plek bedanken. Allereerst gaat onze dank uit naar de vaders, die ons als onderzoekers toelieten en hun verhalen met ons deelden. Dat ze dit deden kon alleen maar doordat we samenwerkten met mensen die zij vertrouwden en kenden. Abdellah Mehrz (Trias Pedagogica), Naima Reggani (Buzz Leiden) en Shariselle Francisca (trainer weerbaar opvoeden) zijn we heel dankbaar voor hun inspanningen en hulp om vaders met wie zij al werkten bereid te vinden om bij te dragen aan het onderzoek. Het was belangrijk dat ook van ons uit voor de vaders herkenbare interviewers betrokken waren. Collega's Mehmet Day en Ahmed Hamdi (Verwey-Jonker Instituut) en Mellouki Cadat (Movisie) danken we voor hun werk als interviewers en hun meedenken. Siham el Moussaoui, Jamila Achahchah, Caroline Van Slobbe, Joke Martens, Koen Kros van Movisie en Youp Dusault van het Verwey-Jonker Instituut danken we voor hun betrokkenheid bij de opzet, organisatie of verslaglegging van het onderzoek. En tot slot collega's Joyce Hooijmans en Lyke van der Maas van het Verwey-Jonker Instituut voor de redactie en vormgeving van dit rapport.

- Marjolijn Distelbrink
- Jeroen Vlug
- Trees Pels
- Marit Verstappen
- Celine Pronk

Inhoud

Voorwoord	2	3. In de woorden van vaders zelf	20
1. Inleiding	4	3.1. De rol van de vader	20
1.1. Opgroeien met een diverse achtergrond	4	3.2. Vragen en dilemma's en antwoorden of omgang ermee	21
1.2. De rol van vaders; een lacune	4	3.3. Steun bij de opvoeding	33
1.3. Onderzoeksvragen	5	4. Conclusies en aanbevelingen	36
1.4. Onderzoeksmethode	6	Geraadpleegde literatuur	41
1.5. Uitdagingen en beperkingen van het onderzoek	7		
1.6. Context van het onderzoek	8		
1.7. Leeswijzer	9		
2. Uit eerdere onderzoeken	11		
2.1. Inleiding	11		
2.2. Vaders, opvoeding en diversiteit	11		
2.3. Vaderbetrokkenheid en de ontwikkeling van kinderen	13		
2.4. Opvoedonzekerheid en bereik opvoedsteun onder vaders	13		
2.5. Wat weten we over specifieke interventies voor vaders?	14		

1. Inleiding

1.1. Opgroeien met een diverse achtergrond

Jongeren met wortels in Nederland én andere landen hebben te maken met extra ontwikkelopgaven in vergelijking met jongeren met uitsluitend Nederlandse wortels (Day & Badou, 2019; Day et al., 2020). Zij kunnen individueel of als groep te maken krijgen met maatschappelijke vraagstukken als ongelijke kansen, uitsluiting, racisme of discriminatie en de zoektocht naar ruimte voor en invulling van hun religieuze en culturele identiteit. Zij moeten hun weg vinden in hoe met deze opgaven om te gaan. Het betreft vraagstukken als: (hoe) kan ik mezelf zijn, kan ik mijn religieuze identiteit vormgeven zoals ik wil, hoe ga ik om met meer of minder subtiele of expliciete vormen van discriminatie of uitsluiting? Hoe kom ik voor mezelf en mijn achtergrond op als het nodig is? Hoe ga ik om met negatieve beeldvorming over jongeren zoals ik? Hoe blijf ik positief kijken naar mijn toekomst als ik weinig vertrouwen heb dat er kansen zijn? Maar ook vragen als: wat uit de culturele of religieuze achtergrond van mijn familie is belangrijk voor mij, hoe wil ik zelf mijn culturele of religieuze identiteit vormgeven?

Ouders en andere informele opvoeders spelen een belangrijke rol bij de ondersteuning van jongeren bij dit soort vraagstukken, samen met pedagogische professionals uit het onderwijs en jeugddomein. Zij kunnen zelf daarnaast hun eigen vragen of zorgen hebben die te maken hebben met het opvoeden in een context van meervoudigheid in waarden of identiteiten. Vragen als: hoe zorg

ik dat mijn kind de religieuze waarden die ik belangrijk vind internaliseert, of (in mijn ogen) een goede moslim wordt? Hoe kan ik mijn culturele waarden uit bijvoorbeeld mijn Ghanese, Marokkaanse of Turkse achtergrond overdragen op mijn kind, ook in relatie tot een omgeving die dit niet altijd ondersteunt? Of: hoe leer ik mijn kind omgaan met ervaringen met uitsluiting en discriminatie? (Distelbrink et al., 2020).

1.2. De rol van vaders; een lacune

Kennisplatform Inclusief Samenleven (KIS) doet al een aantal jaren onderzoek naar hoe professionals ouders bij dit soort thema's kunnen ondersteunen.¹ Uit de onderzoeken en verkenningen komt allereerst naar voren dat dit type vraagstukken leeft bij veel ouders; bij ouders die als volwassene of als kind in Nederland kwamen anders dan bij ouders die in Nederland zijn opgegroeid.² Ten tweede blijkt dat er weinig aanbod is voor ondersteuning van ouders bij

1 Bijvoorbeeld: Distelbrink, et al. (2020). *Moeders van de tweede generatie*. Utrecht: Kennisplatform Inclusief Samenleven. Hamdi, et al. (2019). *Ouders ondersteunen bij weerbaar opvoeden*. Utrecht: Kennisplatform Inclusief samenleven. Teambijeenkomst Waardenopvoeding in diversiteit, hier te vinden: [Teambijeenkomst Waardenopvoeding in Diversiteit | KIS](#), (2017); Pool en oudertraining Weerbaar opvoeden. Zie artikel: [In jouw gemeente ouders trainen in weerbaar opvoeden? | KIS](#). (2021)

2 Zie ook het KIS-onderzoek naar Nederlandse moslims en actief burgerschap, waarin ingezoomd wordt op intergenerationele verschillen, Nhas & Vlug (2022). *Moslims en hun medemensen. Een kwalitatieve verkenning van burgerinitiatieven van Nederlandse moslims*. Utrecht: Kennisplatform Inclusief Samenleven.

dit soort vraagstukken, en veel handelingsonzekerheid en onbekendheid bij professionals. Ten derde komt naar voren dat specifiek over vragen van *vaders* over het ondersteunen van hun kinderen bij dit type onderwerpen nog weinig bekend is. Wel is (in eerdere periodes) enig onderzoek gedaan naar de rol van vaders met een migratieachtergrond in het algemeen (bijv. Distelbrink, Geense & Pels, 2005; Distelbrink & Ketner, 2011; Distelbrink et al., 2015; Pels, Ketner & Naber, 2012). Het perspectief van vaders wordt niettemin weinig meege-nomen in zowel onderzoek als de werkpraktijk. Vaders worden ook nog weinig bereikt door opvoedondersteuning. Tegelijkertijd weten we dat vaders – als zij eenmaal bij opvoedondersteuning terechtkomen en er op een voor hen passende manier over gaan praten met elkaar – vaak wel een actieve(re) rol willen in de opvoeding van hun kinderen (Distelbrink et al., 2021a; Pels, Ketner & Naber, 2012).

Uit onderzoek naar de rol van vaders bij de ontwikkeling van kinderen komt naar voren dat vaders een belangrijke en eigen invloed hebben, naast moeders (Henry et al., 2020). Hun partners en kinderen spreken zelf ook de wens uit dat zij (meer dan nu) betrokken zijn (Distelbrink & Pels, 2015). Genoeg redenen, al met al, voor een verkenning naar de wijze waarop vaders hun rol in de opvoeding van hun kinderen in de multi-etnische samenleving zien, en wat zij nodig hebben om deze goed in te vullen. Binnen KIS is dan ook besloten vanaf 2022 in een meerjarig project te onderzoeken hoe deze rol versterkt kan worden. De stem van vaders zelf is daarbij belangrijk. Wat zijn hun zorgen, waar zien zij moeilijkheden in de opvoeding van hun kinderen, en hoe kunnen ze ondersteund worden?

1.3. Onderzoeksvragen

In deze rapportage doen we verslag van het verkennend onderzoek dat we in 2022 uitvoerden als start van het traject om de ondersteuning van gezinnen en specifiek vaders met een migratieverleden te versterken. Het onderzoek richtte zich op wat er al bekend is over vaders met een migratieachtergrond en hun rol bij de ontwikkeling van een positieve stevige identiteit van hun kinderen, en op wat zij zelf aangeven als belangrijke thema's. Zoals blijkt uit de hierboven geschetste maatschappelijke context en reeds uitgevoerd onderzoek is nog niet goed in beeld wat nu de rol van vaders met een migratieachtergrond is bij de opvoeding van hun kind en hoe deze vaders gesteund kunnen worden in hun inspanningen om kinderen op te voeden in een samenleving die steeds meer divers wordt. In dit onderzoek verkenden we de rol en behoeften van deze vaders, waarbij hún verhalen centraal stonden. De leidende onderzoeksvraag voor de verkenning was:

Hoe kunnen vaders met een migratieachtergrond beter worden ondersteund bij vraagstukken rond opgroeien en opvoeden in de (super) diverse samenleving?

Deze onderzoeksvraag is verder onderverdeeld in verschillende deelvragen. Deze deelvragen zijn:

1. Wat weten we uit de bestaande wetenschappelijke literatuur over vaders met een migratieachtergrond en hun rol in de opvoeding, specifiek in de opvoeding gerelateerd aan identiteit, culturele en religieuze waarden en omgaan met uitsluiting?
2. Wat zeggen vaders zelf over hun rol bij de opvoeding?

3. Welke vragen of dilemma's komen uit hun verhalen naar voren rond de waardenopvoeding en het ondersteunen van kinderen bij het ontwikkelen van een positieve meervoudige identiteit?
4. Op welke manier vinden zij antwoorden op deze dilemma's, en ondersteunen ze hun kinderen?
5. Waar vinden de vaders steun, wat helpt hen en welke onvervulde behoeften hebben ze bij de ondersteuning van hun kinderen bij het opgroeien in een diverse samenleving?

1.4. Onderzoeksmethode

Deze verkenning is gebaseerd op twee onderdelen: een literatuurstudie en kwalitatief veldonderzoek door middel van focusgroepen met vaders met diverse migratieachtergronden.

De literatuurstudie is in eerste instantie gedaan op basis van de literatuur die bij ons en ons netwerk bekend is en die we deels ook zelf hebben geproduceerd. Daarnaast is ondersteunende literatuur gevonden door op de wetenschappelijke databanken Google Scholar en Web of Science te zoeken naar begrippen die we van onze deelvragen hebben afgeleid. Met de sneeuwbalmethode hebben we vanuit gebruikte publicaties binnen de sociologische, pedagogische en gezondheidswetenschappen gekeken naar andere relevante artikelen. Specifiek is wetenschappelijke literatuur gezocht over opvoedondersteuning van vaders (met een migratieachtergrond), de invloed van vaderbetrokkenheid, interventies om vaders bij te staan in de opvoeding, en literatuur over de rol van vaders in de meervoudige identiteitsontwikkeling van jongeren. In de praktijk komt dit laatste neer op (beperkte) literatuur over de rol van vaders in de etnische socialisatie en de ondersteuning van de ontwikkeling van de etnische of religieuze identiteit van hun kinderen. De literatuurstudie is gebruikt als

basis voor de ontwikkeling van topiclijsten voor de groepsgesprekken. Deze zijn tussentijds nog aangepast omdat de eerste ervaring leerde dat de lijst te lang was. De onderwerpen sloten aan bij de formulering van de bovengenoemde onderzoeksvragen.

Het veldwerk bestond uit vier focusgroepen van vaders met een migratieachtergrond. Deze groepen waren veelal samengesteld op basis van reeds bestaande vadergroepen die in meer formele (d.w.z. via een bestaande stichting) of informele vorm (d.w.z. op vrijwillige basis, bijv. in een moskee) vaker samenkomen om ervaringen te delen over vaderschap. Alle focusgroepen zijn geleid door steeds een andere mannelijke ervaren onderzoeker, van wie drie met een migratieachtergrond en de vierde met een vergelijkbare religieuze achtergrond als de vaders die deelnamen aan het groepsgesprek. Hiervoor is gekozen om vertrouwdheid en herkenbaarheid te creëren en de drempel om actief aan het gesprek mee te doen voor vaders te verlagen. Als nodig was bij de groepen een vertrouwde voor de vaders bekende persoon aanwezig.

Vanwege het geringe aantal focusgroepen zijn de transcripties van de groepsgesprekken handmatig gecodeerd en geanalyseerd. Hierin volgden wij de benadering van de thematische analyse (Mortelmans, 2020). De thematische analyse wil thema's – ook wel “betekeniseenheden” genoemd – ontdekken in het onderzoeksmateriaal (Braun & Clarke, 2006; Guest et al., 2012). De data zijn geordend aan de hand van thema's die eruit naar voren kwamen (zoals segregatie, waardenopvoeding, discriminatie en negatieve beeldvorming). De bedoeling van een thematische analyse, zoals toegepast in dit rapport, is om op een systematische wijze de grote thema's uit een aantal interviews of focusgroepen te halen en daarover vervolgens te rapporteren (Mortelmans, 2020). Bij het proces van coderen is geen codeerschema gebruikt. In plaats daarvan is

gekozen voor een inductieve (*emic*) benadering, vertrekkende vanuit *Grounded Theory*, waarin we de data voor zichzelf hebben willen laten spreken. Dit past goed bij de hierboven beschreven noodzaak om vaders zelf aan het woord te laten, zonder onze interpretaties al te veel te laten leiden door bestaande theorieën en aannames. Het resultaat, hopen wij, is een helder eerste beeld van hoe vaders met een migratieachtergrond de opvoeding, specifiek binnen de context van (super)diversiteit, ervaren en welke behoeften ze daarbij hebben.

De onderzoeksgroep

De aan het onderzoek deelnemende vaders hadden uiteenlopende achtergronden: Ghanees-, Marokkaans- en Turks-Nederlandse vaders vormden de hoofdmoot onder de respondenten. Enkele geïnterviewden hadden een vluchtelingenachtergrond uit onder andere Syrië, Eritrea en Jemen. De groepen bestonden uit gemiddeld zo'n acht tot tien vaders. In totaal hebben we voor deze verkenning 35 vaders gesproken in groepen in Leiden, Amsterdam (twee groepen) en Utrecht. Drie van de vier groepen waren homogeen wat betreft migratieachtergrond van de vaders (alleen Turks-Nederlands; alleen Marokkaans-Nederlands en alleen Ghanees-Nederlands). De leeftijden liepen uiteen; we spraken zowel gemiddeld wat oudere eerste generatie vaders als wat jongere tweede generatie (in Nederland geboren en getogen) vaders. In de Turks-Nederlandse groep waren vader en zoon (zelf ook vader) van één gezin aanwezig. De vaders hadden kinderen van uiteenlopende leeftijden, en hadden verschillende opleidingsniveaus. Sommige vaders hadden al (jong) volwassen kinderen. Wat betreft migratiegeneratie en opleidingsniveau waren de vaders binnen de groepen relatief vergelijkbaar. De Turks-Nederlandse vaders die wij spraken vormden een bijzondere subgroep van relatief jonge, in Nederland opgegroeide vaders met vaak een theoretische opleiding. De vaders in de andere groepen waren vaker van de eerste generatie en vaker praktisch opgeleid.

1.5. Uitdagingen en beperkingen van het onderzoek

Elk onderzoek heeft zijn beperkingen en uitdagingen. Allereerst was er de uitdaging van taal. In de Ghanees-Nederlandse vadergroep was de voertaal bijvoorbeeld Engels. In de wat herkomst betreft gemixte vadergroep zaten enkele vaders met een vluchtelingenachtergrond die de Nederlandse taal niet (volledig) machtig waren. In de Turks-Nederlandse groep deed één eerste generatie vader mee die niet vloeiend Nederlands sprak. Dit maakte effectieve communicatie in de groepsgesprekken soms een uitdaging. Over het algemeen waren de gesprekken echter goed te voeren. Een deel van het taalvraagstuk is ondervangen door de taalvaardigheid van de onderzoekende gespreksleiders, die het gesprek soms konden ondersteunen door het gebruik van Arabisch of Turks.

Ten tweede is een kwalitatieve verkenning van deze relatief kleine schaal niet te generaliseren over de hele onderzoekspopulatie. Dit geldt mede doordat gekozen is voor bestaande vadergroepen. De vaders die wij spraken zijn wellicht, doordat zij vaker bij elkaar komen om over de opvoeding of de maatschappij met elkaar uit te wisselen, meer reflectief dan gemiddeld. Dit was voor de eenmalige gesprekken die wij met ze hadden een voordeel; ze waren al gewend over dit type onderwerpen met elkaar in gesprek te gaan. De vaders kenden elkaar al onderling en waren vertrouwd met elkaar en de setting. Zo kon er uit eenmalige groepsgesprekken relatief rijke informatie naar voren komen. Dat allemaal gezegd hebbende zijn de gesprekken wel illustratief voor wat er leeft onder deze groepen vaders en komt een aantal inzichten die eruit voortvloeien overeen met eerder onderzoek, dat voor een deel verricht is door de auteurs van dit rapport. De gesprekken geven een beeld van de motivaties, drijfveren, ideeën en het wereldbeeld van de respondenten. Dat maakt dat deze verkenning een rijk beeld geeft van de uitdagingen en behoeftes van vaders met een

migratieachtergrond als het gaat om opvoeden in een diverse samenleving. We hopen dat de resultaten van de verkenning en de daaruit voortvloeiende bevindingen en conclusies een vruchtbare grond zijn voor nader onderzoek en betere ondersteuning in de praktijk.

1.6. Context van het onderzoek

Het onderzoek waarover hier verslag wordt gedaan loopt parallel aan een meerjarig onderzoek naar een programma in het voortgezet onderwijs dat een positieve meervoudige identiteitsontwikkeling ondersteunt, Identity Project. Dit programma sluit goed aan bij vraagstukken die spelen bij veel jongeren met een migratieachtergrond. In beide onderzoeken staat de vraag centraal hoe goed rekening kan worden gehouden met specifieke omstandigheden waarbinnen jongeren en ouders met een migratieachtergrond opgroeien en opvoeden. We voerden daarom in 2022 ook een literatuurverkenning uit naar het begrip intersectionaliteit, als onderdeel van het theoretische kader voor dit rapport. In 2023 vertalen we de begrippen die we vonden samen met de praktijk naar een voor professionals bruikbaar kader. In 2023 is ook een start gemaakt met een vervolgtraject met stakeholders om meer concreet vorm te geven aan de ondersteuning van vaders. Dit rapport vormt daarbij een belangrijke basis. Met de stakeholders zijn deels al langer lopende contacten rond vaderschap in een context van migratie. Het betreft kennisinstituten zoals Pharos, belangenorganisaties zoals OCAN en vaderschapsondersteunende initiatieven zoals Trias Pedagogica.

Intermezzo: intersectionaliteit als leidraad

De analyse van dit onderzoeksrapport tekent zich af tegen de achtergrond van het begrip intersectionaliteit. Over de literatuurstudie die we naar dit begrip

uitvoerden verschijnt een apart rapport op www.kis.nl (Pels, te verschijnen). Hier vatten we de betekenis voor ons onderzoek en de ondersteuning van vaders kort samen. Intersectionaliteit, ook wel “kruispuntdenken” genoemd, is een analytische benadering die oog heeft voor de verbanden en wisselwerkingen tussen verschillende factoren die een rol kunnen spelen bij (machts)ongelijkheid, privilege, discriminatie en uitsluiting. Te denken valt hierbij aan etniciteit, cultuur, huidskleur, religie, gender, leeftijd, validiteit, seksuele voorkeur en sociaaleconomische klasse (zie figuur 1.1). Met andere woorden, in plaats van in te zoomen op slechts één kenmerk, zoals etniciteit, houdt intersectionaliteit rekening met de meervoudigheid van menselijke identiteiten, met specifieke aandacht voor hoe de – op elkaar inwerkende - kenmerken ongelijkheid kunnen veroorzaken.

Figuur 1.1 Kenmerken die in samenspel van invloed zijn op kansen en ontwikkeling

Bron: Movisie

Intersectionaliteit is van belang bij het begrijpen van de ontwikkelopgaven van jongeren en de daaraan gerelateerde opvoedopgaven van ouders binnen de context van de multi-etnische samenleving. De verschillende “intersecties” tussen de hierboven genoemde kenmerken kunnen een impact hebben – positief of negatief – op de ontwikkeling en ontwikkelingskansen van kinderen en op hun ouders als opvoeders. Uitgangspunten van het intersectionele denken zijn:

- Kenmerken zoals huidskleur, gender, religie en klasse impliceren (verschillen in) machtsongelijkheid en privilege.
- Interactie tussen dit soort kenmerken kan leiden tot (toename of afname van) ongelijkheid en privilege.
- Actoren kunnen tegelijk kenmerken hebben die hen macht geven en bevoordelen én onmachtig maken en benadelen.
- Er is sprake van gelaagdheid: de effecten van verschillende kenmerken spelen op verschillende niveaus een rol, zoals het biologische, psychische, interpersoonlijke, sociale, culturele, maar ook het economische en politieke niveau.
- Er zijn culturele (normatieve) en structurele (institutionele) bronnen van ongelijkheid en machtsverschil.

Naast de kenmerken van individuele ouders en kinderen of van de groepen waartoe zij worden gerekend houdt het perspectief van intersectionaliteit ook aandacht in voor de institutionele (normatieve en structurele) factoren die kunnen bijdragen aan ongelijkheid: voor de opvattingen, praktijken, regels en procedures in beleid en instituties en voor het gedrag en de interventies van professionals die opvoeders en kinderen al dan niet bewust kunnen benadelen.

Voor ons onderzoek en voor de ondersteuning van vaders met een migratieachtergrond is van belang dat mannen op veel domeinen ‘machtiger’ zijn dan vrouwen, en dus minder met ongelijkheden te maken hebben. In de opvoeding is dat evenwel vaak niet het geval. Vaders zijn hier in het nadeel; hun perspectief wordt doorgaans minder gehoord. Juist het intersectionele denken benadrukt dat het belangrijk is de stem of het geluid van minder machtige subgroepen ruimte te geven. Dit betekent: aandacht voor de verhalen en ervaringen van vaders zelf. Dit vormt daarmee een belangrijke achtergrond voor dit verkennende onderzoek. De ervaringskennis van vaders met een migratieachtergrond zorgt voor zogenaamde “counternarratieven” die meer inzicht kunnen geven in hun belevingswereld (bv. Solórzano & Yosso, 2002). Daarbij is het – de gedachtegang van de intersectionele benadering volgend - steeds relevant te bedenken welke ongelijkheden spelen voor welke individuen of subgroepen vaders die we spreken. Dat kan verschillen, afhankelijk van opleidingsniveau, migratiegeneratie, leeftijd, religie of andere kenmerken van de vaders in kwestie. Daarbij speelt ook mee hoe sensitief of afgestemd de onderzoeker of professional is waarmee vaders in aanraking komen, of de organisatie waarbinnen diegene werkt. Dit rapport hoopt een bijdrage te leveren aan het incorporeren van de verhalen van vaders met een migratieachtergrond in vraagstukken rondom opvoeding vanuit een intersectionele benadering. Dat betekent dat we steeds aandacht hebben voor dat wat vaders meemaken aan ongelijkheid en hoe dat doorwerkt op wat zij nodig hebben en waar ze kracht vandaan halen.

1.7. Leeswijzer

Deze rapportage is als volgt opgebouwd. In hoofdstuk 2 bespreken we wetenschappelijke literatuur over vaders en opvoeding, met bijzondere aandacht voor vaders met een migratieachtergrond en de mogelijke dilemma’s en uitdagingen

die samengaan met opvoeden in een (super)diverse samenleving. Wat weten we al over deze thematiek en welke interventies zijn mogelijk al ontwikkeld om vaders met een migratieachtergrond te ondersteunen in het opvoedproces? Daarmee geven we antwoord op deelvraag 1. In hoofdstuk 3 presenteren we de resultaten en analyses van de vier verkennende focusgroepen van vaders met diverse migratieachtergronden. Met deze data beantwoorden we deelvragen 2 tot en met 5. In hoofdstuk 4 sluiten we af met conclusies en enkele aanbevelingen.

2. Uit eerdere onderzoeken

2.1. Inleiding

Er is weinig recente literatuur over de opvoeding door vaders met een migratieachtergrond. Het (kwalitatieve) onderzoek dat beschikbaar is duidt er wel op dat zij, vergeleken met vaders zonder migratieachtergrond, meer vragen en onzekerheid kunnen ervaren over de opvoeding en ontwikkeling van hun kinderen. Deels gaat het daarbij om specifieke kwesties, zoals discriminatie op basis van geloof of huidskleur en de ontwikkeling van een meervoudige identiteit. Daarbij is er voor vaders met een migratieachtergrond, in het algemeen maar ook bij dit type kwesties, nog minder opvoedsteun beschikbaar dan voor moeders uit deze gezinnen.

Hier gaan wij kort in op de bestaande diversiteit in de invulling van het vaderschap in het algemeen en op wat bekend is over vaders en moeders met een migratieachtergrond in Nederland en hun rollen als opvoeders (2.2). Daarna bespreken we kort de invloed van vaders in het algemeen op de ontwikkeling van kinderen (2.3). In 2.4 gaan we in op de door vaders met een migratieachtergrond ervaren vragen en onzekerheden en bereik van opvoedondersteuning. In 2.5 bespreken we wat er bekend is over opvoedondersteuning die specifiek is gericht op vaders. Daarbij zoomen we, voor zover de literatuur strekt, in op vaders met een migratieachtergrond en op de specifieke kwesties die in hun opvoeding kunnen spelen.

2.2. Vaders, opvoeding en diversiteit

De definitie en invulling van vaderschap hangt samen met de sociale en culturele context waarin vaders opvoeden, waarmee vaderschap naar plaats en tijd sterk kan verschillen. De gangbare theorievorming over vaderschap is echter sterk gebaseerd op onderzoek naar vaders uit de ‘westerse’ mainstream middenklasse (bv. Strier & Perez-Vaisvidovsky, 2021). De focus ligt daarbij op hun betrokkenheid bij de dagelijkse opvoeding en sociaal-emotionele steun aan hun kinderen.

Het normatieve uitgangspunt van betrokken vaderschap kan leiden tot negatieve stereotypering van vaders in minder geprivilegieerde groepen. Daarom is het belangrijk om verder te kijken dan het mainstream beeld van vaderschap. Er is meer aandacht nodig voor de eigen denkbeelden, percepties en normen van waaruit vaders hun ouderschap vormgeven (Strier & Perez-Vaisvidovsky, *ibid.*).

Het weinige onderzoek onder migrantengemeenschappen in Nederland laat zien dat voor vaders, zeker vaders met weinig opleiding van de eerste generatie, vaderschap vaak nauw verbonden is aan de rol van kostwinner en gezagsdrager buitenshuis. Daarnaast kan het accent ook liggen op de morele opvoeding, de correctie en het monitoren van kinderen en op het socialiseren van opgroeiende zonen. De dagelijkse en sociaal-emotionele betrokkenheid bij

de kinderen ligt dan meer in handen van de moeder. Meer nog dan bij gezinnen zonder migratieachtergrond geldt dat vrouwen de dominante partij zijn als het om de dagelijkse zorg en opvoeding van de kinderen gaat. Vaders die (deels) in Nederland zijn opgegroeid of vaders met meer opleiding zijn daar wat meer bij betrokken, waarbij het accent, net als bij vaders zonder migratieachtergrond, vaak wat meer op sport en spel met de kinderen ligt dan bij moeders (Distelbrink, Geense & Pels, 2005; Pels & de Gruijter, 2006).

Uit een recent kwalitatief onderzoek onder een naar etnische en sociale achtergrond diverse groep Amsterdamse vaders (met kinderen van 0-12 jaar) blijkt dat zij doorgaans hun rol serieus nemen en zich bewust zijn van de verantwoordelijkheid die bij het vaderschap komt kijken. Zij vinden het leuk om veel met hun kinderen te beleven of te ondernemen, met een voorkeur voor buitenspel en sport. Voor hen is dit ook een manier om een band met hen te creëren. Zij vinden het belangrijk dat kinderen de wereld ontdekken, en ook leren door fouten te maken. De vaders kijken uit naar de tijd dat de kinderen ouder zijn, om meer samen met hen te kunnen doen en gemakkelijker te kunnen communiceren. Vaders met een migratieachtergrond hechten er aan hun kinderen tweetalig op te voeden. De vaders vinden moeders nogal eens te beschermend. Wel zien zij moeders als leidend wat betreft de verzorging van de kinderen en de gehanteerde opvoedstijl (Groot et al., 2018).

De eerder genoemde focus op dagelijkse betrokkenheid van vaders zien we terug in onderzoek naar de rol van vaders met een migratieachtergrond. Uit de wat oudere onderzoeken blijkt dat zij gemiddeld minder betrokken zijn bij de dagelijkse opvoeding dan moeders, en ook op sommige vlakken minder dan Nederlandse vaders zonder migratieachtergrond (Choenni, 2002; Distelbrink et al., 2015; Pels, 2005; Pels & Geense, 2005). De mate van betrokkenheid hangt

samen met hun visie op de vaderrol, bewustzijn over hun invloed op kinderen en de tijd die zij kunnen en willen besteden aan hun kinderen; deze elementen hangen op hun beurt samen met opleidingsniveau en migratiegeneratie (Distelbrink et al., *ibid.*). Bij jongere en meer theoretisch opgeleide vaders en moeders groeit het besef dat de actieve ondersteuning van en een emotionele band en communicatie met kinderen belangrijk is voor hun ontwikkeling (bijv. Pels et al., 2009).

Over de rol van vaders wat betreft specifieke opvoedthema's als het omgaan met discriminatie en meervoudige identiteit is weinig bekend. Een van de weinige onderzoeken die daar wel op ingaat betreft een kleinschalige studie van Farag (2017). Daaruit komt naar voren dat vaders voor zichzelf wel een rol zien en zich zorgen maken over het opgroeien van hun kinderen in relatie tot deze thema's. In de betreffende studie en ook in internationale literatuur wordt aandacht besteed aan het fenomeen van 'etnische socialisatie', ofwel de manier waarop ouders hun kinderen leren over hun eigen (etnisch-culturele of raciale) achtergrond en relaties met andere etnische groepen, waaronder ook de dominante meerderheid (bv. Hughes et al., 2006). Zoals geldt voor vaderbetrokkenheid in het algemeen, blijken vaders (in minderheidsgroepen) ook minder vaak betrokken bij de etnische socialisatie van hun kinderen dan moeders, en zich daarbij vaker in te laten met hun zonen dan met hun dochters (McHale et al., 2006; Riina & McHale, 2012; Umaña-Taylor et al., 2014). Tussen vaders onderling doen zich verschillen voor in de wijze waarop ze hun kinderen opvoeden in een context van verscheidenheid. Vaders met een theoretische opleiding zijn meer dan praktisch opgeleide vaders geneigd om culturele trots over te brengen op hun kinderen, en strategieën om te communiceren binnen de eigen groep en met andere groepen (Brown et al., 2009; McHale et al., 2006).

2.3. Vaderbetrokkenheid en de ontwikkeling van kinderen

Een recente review van onderzoek laat zien dat vaderbetrokkenheid bij de dagelijkse en sociaal-emotionele opvoeding een positieve invloed heeft op de sociale, emotionele en cognitieve ontwikkeling van kinderen, en dat dit effect nog groter is bij kinderen in minderheidsposities (Henry et al., 2020). Ook blijkt een bij de opvoeding betrokken vader een beschermende factor als het gaat om de ontwikkeling van risicogedrag, eveneens als het gaat om vaders met een migratieachtergrond (De Roos & Bucx, 2015). Tevens kunnen vaders relevante mannelijke rolmodellen zijn voor hun zoons (FIRA, 2007). Het ontbreken van actieve vaderbetrokkenheid kan dan ook een risico zijn voor de ontwikkeling van kinderen. Dit blijkt bijvoorbeeld ook uit onderzoek onder jongeren met een migratieachtergrond. Goed kunnen communiceren, specifiek met vaders, blijkt voor deze jongeren positief samen te hangen met een gezonde sociaal-emotioneel ontwikkeling van kinderen en kan het risico op marginalisering en radicalisering verminderen (De Roos & Bucx, 2015; Van Bergen, De Ruyter & Pels, 2016). Verder is uit de literatuur bekend dat opvoedonzekerheid en – problemen van vaders of moeders een negatieve invloed kunnen hebben op de ontwikkeling van kinderen (Bucx, 2011; Nelson et al., 2013).

2.4. Opvoedonzekerheid en bereik opvoedsteun onder vaders

Bij vaders met een migratieachtergrond, zeker degenen van de eerste generatie, die vaak minder opgeleid zijn, leeft relatief veel onzekerheid over hun eigen rol als opvoeder en over de vaderrol in relatie tot de moederrol, zo blijkt uit ons eigen wat oudere onderzoek. De migratiecontext noopt hen hun rollen opnieuw op die van moeders af te stemmen. Dat roept nieuwe vragen op,

waarbij zij weinig voorbeelden en steun hebben vanuit de sociale omgeving waarin zij zelf zijn opgegroeid (Distelbrink et al., 2005; Pels et al., 2012). Dit komt ook naar voren uit de door Trias Pedagogica georganiseerde opvoedebatten met vaders (Distelbrink et al., 2012a, 2015). Onder praktisch opgeleide ouders met een migratieachtergrond is minder bewustzijn van hun invloed op de kindontwikkeling, komt uit dezelfde onderzoeken naar voren. Zij ervaren meer problemen met de opvoeding en hun beleving van de opvoeding is negatiever dan geldt voor theoretisch geschoolde ouders (zie ook Van den Broek, Kleijnen & Keuzenkamp, 2010; Bellaart, Day & Gilsing, 2016; Pharos, 2019). Bovendien hebben zij vaak meer moeite met de overgang naar een meer ‘autoritatieve’ opvoedstijl, waarin overleg en open communicatie met kinderen gangbaarder zijn (Pels et al., 2009). Dit alles betekent niet dat theoretisch opgeleide vaders of vaders van de tweede generatie geen behoeften hebben aan ondersteuning bij hun rol als opvoeder (in Nederland) (Distelbrink et al., 2021a, b). De ervaring van Trias Pedagogica, aanbieder van informele opvoedsteun aan vaders, leert dat jongere vaders zich vaak bewuster zijn van het belang van betrokken vaderschap, maar ook vergelijkbare vragen kunnen hebben als vaders van de eerste generatie (Distelbrink et al., *ibid*).

Ouders met een migratieachtergrond (de meeste informatie hebben we over moeders) hebben deels ontwikkel- en opvoedvragen zoals alle ouders die van tijd tot tijd hebben, maar deels zijn hun vragen ook specifiek. Vaak zijn die gerelateerd aan het opvoeden in de migratiecontext. Voorbeelden zijn: hoe maak je je kinderen weerbaar tegen mogelijke discriminatie-ervaringen of negatieve beeldvorming, en hoe ondersteun je hen in het vinden van hun plaats in en hun verhouding tot de bredere samenleving? Hoe ondersteun je je kind bij de ontwikkeling van een religieuze of meervoudige culturele identiteit of hoe breng je- in de omgeving minder courante - waarden over in de opvoeding?

(Distelbrink et al., 2020; Distelbrink & Pels, 2015; Farag, 2017). De puberteit roept met name voor deze ouders ook specifieke vragen op. Conflicten over waarden en normen spelen in deze leeftijdsgroep sterker, evenals identiteitsvragen (Pels & Distelbrink, 2014; Day & Badou, 2019, Day et al., 2020). Vraagstukken die ouders met een migratieachtergrond kunnen hebben rondom de identiteitsontwikkeling van hun kinderen gaan bijvoorbeeld over het gebrek aan maatschappelijke acceptatie van meervoudigheid van de identiteit, en de verwachting dat voor één bepaalde etnische identiteit wordt gekozen, zo komt uit onderzoek onder moeders van de tweede generatie naar voren (Distelbrink et al., 2020).

Niet alleen hebben ouders met een migratieachtergrond meer en meer specifieke vragen en onzekerheden over het opvoeden. Een bijkomend probleem is dat het reguliere aanbod aan opvoedondersteuning relatief weinig bereik heeft onder hen, zeker onder de eerste generatie ouders en ouders met weinig scholing of een praktische opleiding. Het aanbod biedt ook onvoldoende antwoord op specifieke vragen over opvoeden in de migratiecontext (bv. Bellaart et al., 2018).

Als het gaat om vaders is de afstand tot het reguliere aanbod nog groter. Over het algemeen geldt dat vaders minder bereikt worden met opvoedondersteuning dan moeders (Distelbrink et al., 2012a, b; Distelbrink et al., 2015). Een ervaring die veel vaders delen is die van institutionele uitsluiting bij voorzieningen voor ondersteuning van ouders. Deze zijn doorgaans sterk georiënteerd en afgestemd op moeders, zowel in hun normatieve uitgangspunten als procedures (vorm, inhoud, toonzetting en tijdstip) (Blokland, 2010; Distelbrink et al., 2015). De beeldvorming over moeders als dominante en meest competente partij, en over de vermeende incompetentie van vaders als opvoeders, kan

hierbij een belangrijke rol spelen (Gřundělová et al., 2023). Deze beeldvorming over de primaire rol van moeders kan mannen in hun vaderrol benadelen, blijkt uit internationaal onderzoek. Zo kan de bejegening van vaders als secundaire opvoeders hen onzeker maken en houden over hun rol, en er zelfs toe leiden dat zij zichzelf uitsluiten van voorzieningen voor steun aan ouders (Storhaugh & Sobo-Allen, 2017).

2.5. Wat weten we over specifieke interventies voor vaders?

In de literatuurstudie hebben we ook gezocht naar kennis die er al is over op vaders gerichte ondersteuning. Wat werkt daarbij goed?

Er zijn verschillende interventies die specifiek gericht zijn op ondersteuning van vaders als opvoeders. We baseren ons op een internationale review van Henry et al. (2020) van 44 studies over vaderschapsinterventies gepubliceerd tussen 1988 en 2018. De interventies betroffen vaders tussen de 16 en 66 jaar oud, en de leeftijd van hun kinderen varieerde van baby tot volwassene. Daarnaast is een aantal vaderschapsinterventies van na 2018 bekeken. De publicaties over de Opvoedebatten met vaders van Trias Pedagogica vormen een derde belangrijke bron, behorend tot de weinige beschreven en onderbouwde opvoedinterventies gericht op vaders met een migratieachtergrond in Nederland.

Allereerst gaan we in op de doelen van de gevonden vaderinterventies. Vervolgens bespreken we de beschikbare inzichten over ‘wat werkt’ bij opvoedsteun aan vaders, vooral vaders met een migratieachtergrond.

2.5.1. Doelen van meest voorkomende vaderinterventies

Versterken van vader-kind relatie en sensitiviteit

De rode draad van de meest effectieve interventies bleek een focus op het versterken van vader-kind relaties. Een cruciale eerste voorwaarde hiervoor is actieve aanwezigheid van vaders in het leven van hun kinderen (Reynolds et al., 2015). Volgens Barker et al. (2017) moet daarbij het accent liggen op ‘ouderlijke sensitiviteit’ vanwege het belang voor de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen en de vader-kind hechting. Vaders laten de emotionele steun en het geven van warmte vaak over aan de moeder, vinden Waterman & Lefkowitz (2017), en zijn meer bezig met onderzoekend en prikkelend spel. Ouderlijke sensitiviteit is dan ook niet voor alle mannen vanzelfsprekend. Leren om hun kind emotioneel te ondersteunen kan sommige mannen helpen om als ouder sensitiever te zijn. Een voorbeeld van een dergelijke interventie is die van Wilson en collega’s (2014). Deze laat vaders oefenen met emotie coaching vaardigheden, om hun kinderen te helpen met het reguleren van hun emoties. Dit bleek ook de relatie tussen vader en kind te versterken. Een ander programma opgezet door Havighurst et al. (2019) bevestigt dit. Ook in deze interventie werd vaders geleerd bewust te zijn van en om te gaan met hun eigen emoties, terwijl zij ook leerden hun kinderen te coachen in het begrijpen van hun eigen emoties.

Vergroten van zelfvertrouwen en self-efficacy van vaders

Bijna de helft van de interventies die Henry et al. (2019) in hun review bekeken leunen op de sociaal-cognitieve leertheorie (SCT). De theorie beschrijft de invloed van individuele ervaringen, acties van anderen en omgevingsfactoren op de individuele gezondheid. Een centraal uitgangspunt van SCT is dat individuen leren door het gedrag van anderen te observeren en na te doen (Bandura, 2004). Het doel van de interventies is vooral het zodanig beïnvloeden van denk-

processen dat het zelfvertrouwen en de self-efficacy van (in dit geval) vaders toeneemt. Dit zijn belangrijke determinanten voor gedrag en gedragsverandering. Hiervoor kunnen verschillende technieken gebruikt worden: leren door te oefenen, leren door te observeren, leren door interne regulatie en leren door overreding (Bandura, 1977).

Samenspel met moeders

Een aantal interventies focust op het creëren van sterke co-ouderschapsrelaties. Henry et al. (2019) halen een onderzoek aan van Cowan et al. (2014) waaruit blijkt dat ouders met een goede vorm van co-ouderschap responsiever zijn tegenover hun kinderen, en beter in staat zijn grenzen te stellen. Dit blijkt te resulteren in hogere studieprestaties, minder symptomen van depressie en minder boos en agressief gedrag bij kinderen. Ook de interventie van Pruett en collega’s (2019) benadrukt het belang van een goede verhouding met de andere ouder om de vader-kindrelatie te bevorderen.

Opvoedebatten met vaders van Trias Pedagogica

In Nederland organiseert Trias Pedagogica sinds 2007 opvoedebatten met vaders met een migratieachtergrond die vaak niet door formele voorzieningen worden bereikt. De doelen van deze methodiek zijn om te beginnen informatieoverdracht en bewustwording. De informatieoverdracht betreft kennis over het opvoeden en de ontwikkeling van kinderen, over het belang van de rol van vaders, over opvoeding in Nederland en de verwachtingen vanuit de samenleving die daarbij horen. Bewustwording gaat om het besef dat vaders invloed hebben op hun kinderen, en wat hun rol kan zijn. Daarnaast gaat het in de vaderdebatten ook om attitude- en gedragsverandering van vaders. Belangrijke onderwerpen in de vaderdebatten zijn de relatie met de moeder, de driehoek ouder-school-straat en communiceren met kinderen. Naast basisdebatten zijn

de laatste jaren ook verdiepingsdebatten ontwikkeld, over taboegevoelige thema's als huiselijk geweld, criminaliteit en radicalisering (Distelbrink et al. 2015; Distelbrink et al., 2021a; 2021b).

2.5.2. Wat werkt bij interventies voor vaders

Op basis van verschillende geëvalueerde interventies blijkt een aantal componenten van interventies voor vaders te werken om de gewenste doelen te bereiken. We putten in het volgende vooral uit onderzoeken over hoe vaders (en deels ook moeders) met een migratieachtergrond goed te bereiken.

Outreaching en laagdrempelig werken

Het belang van een outreachende benadering en samenwerking met sleutelpersonen of informele organisaties voor het bereiken van groepen die op afstand staan van het aanbod is vaak aangetoond (Movisie, 2017; Pels, Distelbrink & Postma, 2009; Pels, Distelbrink & Tan, 2009; Pels, Ketner & Naber, 2012; Bellaart et al., 2018; Heineke et al., 2012; Ponzoni, 2016; Ponzoni et al., 2016). Ook laagdrempeligheid (bijv. werken op een vertrouwde locatie, met professionals met een gedeelde achtergrond) kan de effectiviteit van outreachend werken versterken (Distelbrink et al., 2015; Movisie, 2017). Verder is het volgens Henry et al. (2019) belangrijk om de timing en het aantal sessies af te stellen op de mogelijkheden en de wensen van vaders die meedoen. Ook de ervaringen van Trias Pedagogica bevestigen dit. Ook daarin waren de debatten afgesteld op tijdstippen die vaders uitkwamen en werd de duur van de interventie afgestemd op de behoefte van de vaders (Distelbrink et al., 2021 a,b).

Groepsbijeenkomsten met andere vaders

Veel interventies gericht op vaders zijn opgezet in de vorm van groepsbijeenkomsten. In sommige gevallen ging dit om groepen waarin de mannen elkaar niet

kenden, bij elkaar gezet door de onderzoekers (zie Pruett et al., 2019). Andere interventies zetten groepen op in de community. Dat wil zeggen, op een plek bekend voor de vaders, in de omgeving waar vaders zich begeven en mogelijk anderen al kennen (e.g. Cowan et al., 2014; Ferguson & Morley, 2011). Volgens het overzicht van Henry et al. (2019) van 44 studies naar vaderschapsinterventies zijn de interventies die het meest effectief bleken, de interventies die ingezet werden in de community. Friedewald (2008; in Henry et al., *ibid.*) laat zien dat vaders die deelnamen aan groepen voor alleen vaders, onder leiding van een mannelijke begeleider, zich opener opstelden dan wanneer de moeders erbij waren. Volgens Friedewald wijst dit op het belang van een veilige omgeving, met andere vaders die zich in gelijksoortige omstandigheden bevinden (zie ook Havighurst, 2019, en Whyte, 2017). Daarnaast slaan groepsinterventies, naast thuisinterventies, relatief goed aan bij ouders met een migratieachtergrond (Fierloos et al., 2020). Dit type groepsgerichte community-based interventies is evenwel nog maar weinig voorhanden (Henry et al., 2020). Het reguliere aanbod is doorgaans ook nog sterk gericht op moeders en wordt veelal uitgevoerd door vrouwen, waardoor het vaders soms minder aanspreekt (vgl. Sicouri et al., 2018).

Herkenbare begeleiders

Inzet van rolmodellen en moderators uit eigen kring kan een belangrijke pull-factor zijn voor vaders (Distelbrink & Ketner, 2011; Pels, Ketner & Naber, 2012). Herkenbaarheid, 'niet hoeven uitleggen' en ervaren veiligheid zijn daarbij belangrijke succesfactoren bij het onderling praten over – ook taboegevoelige - thema's (bijv. Ponzoni et al., 2016; Hamdi et al., 2018; Movisie, 2017). Juist voor ouders die het gevoel kunnen hebben weinig macht te hebben, als burger met migratieachtergrond en als opvoeder, en die weinig ervaring hebben met het inschakelen van formele hulp, kan de herkenbaarheid van iemand van de eigen achtergrond de drempel verlagen en effectiviteit van ondersteuning vergroten (zie ook Pels, Distelbrink & Tan, 2009).

Opbouwen van een vertrouwensband

Aandacht is nodig voor het opbouwen van een vertrouwensband bij groeps gesprekken met vaders en moeders met een migratieachtergrond (Hamdi et al., 2018; Bellaart et al., 2018; Distelbrink, 2014; Distelbrink et al., 2015). Ook uit de meer algemene literatuur komt naar voren dat voldoende tijd en aandacht moet worden besteed aan het ‘verbinden aan’ en motiveren voor aanbod bij opvoedondersteuning (Ingoldsby, 2010; Movisie, 2017; Santisteban et al., 2006). Om vertrouwen in de groep op te bouwen is ook een goede, enigszins informele sfeer belangrijk, waarin er ruimte is voor (ook negatieve) emoties en reflectie (Pels, Ketner & Naber, 2012).

Geen homogene groepen naar achtergrond... of wel?

Reynolds et al. (2015) wijzen erop dat een focus op één bepaalde etnische groep vaders stereotyperend kan werken door de indruk te wekken dat alleen deze groep hulp nodig heeft.

Dit duidt op het belang van een niet stereotyperende en positieve benadering (zie hierna). Onder deze voorwaarde kan een keuze voor homogene groepen ook voordelen hebben. Zo is taal een belangrijke barrière voor veel ouders met een migratieachtergrond om deel te nemen aan bestaand aanbod (Distelbrink et al., 2011; Mutsaers, 2009). Juist bij persoonlijke en kwetsbare onderwerpen als opvoeding, gevoelens en twijfels is het van belang om in de eigen taal te kunnen spreken wanneer het Nederlands een barrière opwerpt. Via eigen taal – woordgebruik, aanspreekvormen, zinsopbouw – brengen mensen hun persoonlijke identiteit tot uitdrukking, geven ze uiting aan hun eigenwaarde en emoties (Hofman, 2002).

Verder kan het ‘onder elkaar zijn’ specifiek vaders over de drempel helpen die niet gewend zijn met elkaar te praten over opvoeden en kinderen. Zeker bij sommige groepen vaders van de eerste generatie, die van huis uit vaak meer segregatie tussen de seksen gewend zijn, kan groepsgericht werken binnen de eigen kring een cruciale voorwaarde zijn om met ze in gesprek te komen (Pels, Ketner & Naber, 2012; Hamdi et al., 2018).

Positieve benadering

Colfer et al. (2015) vonden dat groepen die zich richten op het ondersteunen van vaders en daarbij focussen op hun sterke punten vaders helpen zien dat zij waardevol zijn voor hun kinderen. Preventieliteratuur benadrukt eveneens het belang van een positieve bekrachtigende benadering ‘zonder wijzende vinger’ (Miller et al., 2014; Stanley et al., 2015; zie ook Distelbrink et al., 2013).

Onbevooroordeelde houding

In dit verband wijst de literatuur ook op het belang van een onbevooroordeelde houding van professionals voor het succes van ouderprogramma’s (vgl. de meta-studie van Kane, Wood & Barlow, 2007; Barnhoorn et al., 2013; Movisie, 2017). Dit betekent ook het bewust tegengaan van negatieve beeldvorming over vaders of hun gemeenschap van afkomst, omdat deze contraproductief kan uitpakken. Als vaders hun positie, waaronder ook de beeldvorming over hen als groep, als negatief ervaren, is de kans groter dat ze weerstanden hebben tegen (ondersteuning gericht op) verandering (Portes, 1995). Specifieke copingstijlen en (defensieve) attitudes kunnen resulteren in ongunstige ervaringen en omstandigheden op sociaal, economisch en politiek vlak. Deze kunnen leiden tot wantrouwen, bijvoorbeeld jegens hulpverleners (bv. Sarno Owens et al., 2007; Armistead et al., 2004). Voorzieningen voor ondersteuning van ouders zijn daarbij doorgaans sterk georiënteerd en afgestemd op moeders, zowel in hun

normatieve uitgangspunten als procedures. De beeldvorming over moeders als dominante en meest competente partij in de opvoeding van kinderen speelt hierbij een belangrijke rol, en kan mannen in hun vaderrol ontmoedigen en benadelen. Zo gaan professionals er nogal eens vanzelfsprekend van uit dat moeders het centrale contactpunt vormen van het gezin (Reynolds et al., 2015). Brewsaugh, Masyn & Salloum (2018) toonden aan dat professionals met meer stereotype ideeën over genderrollen minder open stonden voor het actief betrekken van vaders in hun aanpak. De bejegening van vaders als secundaire opvoeders kan hen onzeker maken en leiden tot zelfuitsluiting van de contacten met steunvoorzieningen (Storhaugh & Sobo-Allen, 2017).

Aansluiten op de leefwereld

De doelen en aanpak van interventies moeten goed aansluiten op de achtergrond, kennis en levenservaring van vaders (Barnhoorn et al., 2013; Reynolds et al., 2015; Van Stapele & Bwalya, 2021; Van Beurden & de Haan, 2019). Een belangrijke voorwaarde om vaders te bereiken en vaderschapsinterventies te laten werken is dan ook vaders zelf te raadplegen: hoe, wanneer en waarom willen zij betrokken zijn? (bijv. Reynolds et al., *ibid.*). In de literatuur wordt onderbouwd hoe belangrijk exploratie en gezamenlijk bepalen met ouders van het verloop van het gesprek is, als tegenhanger van het vaak dominante ‘expert model’ in veel opvoedondersteuning (bijv. Davis & Meltzer, 2007; Movisie, 2017). Ouders aanvaarden vaak pas echt hulp of advies als dit aansluit bij hun behoeften, er gezamenlijk doelen worden gesteld en er sprake is van een zekere gelijkwaardigheid. En als degene die ondersteuning biedt echt, bescheiden en empathisch overkomt. Het ‘naast de ouder staan’ is essentieel (Movisie, *ibid.*). Een review uit 2000 van interventies voor gezinsondersteuning (Statham, 2000) onderschrijft eveneens het belang van een interactieve werkwijze die ruimte biedt aan de eigen ideeën en beleving van ouders voor effectiviteit van opvoedondersteuning.

Leren van elkaar

Onderling van elkaar leren en ervaren niet de enige te zijn met een probleem vormt een belangrijke motivatie voor deelname aan opvoedondersteuning in een groep (bijv. Naber, Smallegange & Van Dongen, 2018). Dit biedt vaders de gelegenheid samen te zoeken naar wat hen helpt, waarbij zij hun achtergronden en levensgeschiedenissen, waarden en normen als bronnen gebruiken (Ungar, 2012; Poortinga, 2012; Van Stapele & Bwalya, 2021). Het dialogische karakter van bijeenkomsten geldt als een belangrijke werkzame factor in de literatuur over steun aan ouders met een migratieachtergrond (Van Beurden & De Haan 2019).

Gebruik van verschillende werkvormen

Bijkerk & van der Heide (2006) laten zien dat activerende werkvormen van groot belang zijn om informatie te delen, kennis over te dragen, nieuwe vaardigheden en attitudes te leren. In navolging van Kolb (1984) onderscheiden zij vier leerstijlen die met elkaar een leercyclus vormen: leren door te ervaren, te reflecteren, te conceptualiseren, te experimenteren. Dit impliceert dat leersituaties momenten van ervaren en toepassen bevatten en deelnemers tot actieve inbreng stimuleren. Hierbij kunnen aansprekende voorbeelden worden gebruikt, wat juist ook geschikt is in diversiteitgevoelige leersituaties (Naber & Knippels, 2013). Daar waar deelnemers niet of in beperkte mate gewend zijn op de opvoeding te reflecteren, is het gebruiken van spelvormen en (filmische) voorbeelden een krachtig middel om zo’n uitwisseling te stimuleren. Uit de literatuur komt het combineren van diverse methoden zoals oefenen, spelvormen en informatieoverdracht als een werkzaam element van opvoedondersteuning naar voren (Ince, 2011; zie ook Pels, Ketner & Naber, 2012).

Uit literatuur is verder bekend dat juist bij vaders die ver van het reguliere aanbod af staan een andere aanpak van belang kan zijn om hen te stimuleren het gesprek over opvoeden aan te gaan; minder gericht op dagelijkse en persoonlijke opvoedvragen, maar meer op bijvoorbeeld de toekomst van kinderen (JSO, 2005) of op discussie of debat (Distelbrink, Geense & Pels, 2005; zie ook Pels, Ketner & Naber, *ibid.*).

3. In de woorden van vaders zelf

In dit hoofdstuk komen de vaders aan het woord. Wat hebben zij te vertellen over hun rol, de invulling ervan, opgaven en dilemma's die ze tegenkomen als vader – specifiek als vader met een migratieverleden, en waar vinden ze steun? Zoals in hoofdstuk 1 al genoemd, spraken wij voor dit onderzoek vier heel uiteenlopende groepen vaders: Turks-Nederlandse vooral theoretisch opgeleide vaders van de tweede generatie, Marokkaans-Nederlandse vaders – vooral van de eerste generatie, Ghanees-Nederlandse eerste generatie vaders en een gemengde groep vaders met vluchtverleden en deels Marokkaans-Nederlands. De verhalen van de vaders varieerden in sommige opzichten per groep, mede doordat zij onderling sterk verschilden in positie of achtergrondkenmerken. Andere lijnen kwamen in de verschillende groepen terug; bijvoorbeeld over toenemende polarisatie of segregatie.

3.1. De rol van de vader

Wat zeggen vaders zelf over hun rol bij de opvoeding?

De vaders die we over dit onderwerp spraken geven aan dat een goede vader aandacht en liefde geeft aan zijn kinderen en, zoals een vader het zegt 'overall bij is'. Vaders dienen hun kinderen te helpen en ondersteunen waar ze kunnen. Een goede vader brengt aan zijn kinderen ook 'de eigen cultuur' of religie over. Bijvoorbeeld, leert zijn kind over de vijf zuilen van de Islam. Of leert zijn kinderen om iedereen met respect te behandelen. In vergelijking met de eigen jeugd is het belangrijker open en eerlijk te zijn en met kinderen te praten.

Int: "Wanneer ben je een goede vader?" Vader1: "Als je alles doet wat moet. Je bent er altijd bij". Vader2: "Eerlijk zijn tegen je kinderen, open zijn naar je kinderen toe. Belangrijk punt is ook het gevoel hebben dat je een goede vader bent. Ik bedoel, dat als je eerlijk bent tegen je kinderen, dat je open bent tegen je kinderen. Dat je alles durft te bespreken met je kinderen, zeg maar, dat geeft een goed gevoel." (groep Marokkaans-Nederlandse vaders).

Ook in een ander groepsgesprek benadrukken vaders het belang van een open communicatie met kinderen; vaders en moeders kunnen het beste open zijn over hun eigen ervaringen tegen kinderen, wordt er gezegd.

Enkele Marokkaans-Nederlandse vaders die we spraken geven aan dat kinderen nu meer tegen hun vaders vertellen dan vroeger, bijvoorbeeld over zaken van het hart, zoals trouwen. In hun eigen jeugd was de vader meer de gezagsdrager en sprak hij minder met de kinderen. Dat laatste gebeurde meer door moeders. Sommige vaders vertellen hoe zij ook huishoudelijke of zorgtaken echt met hun partner willen delen, maar bij veel vaders klinkt door dat er toch een taakverdeling is waarbij zij meer degenen zijn die werken, en die zich met school bezighouden bijvoorbeeld; terwijl moeders meer voor de kinderen zorgen en als ze buitenshuis werken dit parttime doen. Vaders vertellen dat zij vanuit hun positie als migrant de onderwijsloopbaan van de kinderen extra belang-

rijk vinden en hen erg stimuleren om verder te komen via het onderwijs; om kansen te pakken die de Nederlandse samenleving biedt. Een vader vertelt bijvoorbeeld hoe hij zijn zoon (die vwo-advies had) heeft overgehaald om toch voor vwo te kiezen en niet met zijn vrienden mee naar de havo te gaan. Andere vaders vermelden dat het Nederlandse schoolsysteem ver van veel vaders afstaat, vooral als zij niet in Nederland zijn opgegroeid, en dat het belangrijk is daar meer over te weten als ouders.

In de woorden van de vaders klinkt door dat een belangrijke taak van vaders die van kostwinner is. En van beschermer van de kinderen. Andere taken zijn voor beide ouders gezamenlijk. Vaders en moeders hebben samen de opgave kinderen te begeleiden in dit tijdsgewricht, waarin er veel uitdagingen zijn en veel te bespreken en uit te leggen is. Bijvoorbeeld als er aanslagen zijn geweest: hoe leg je je kind uit dat iemand van jouw geloof dat heeft gedaan. Er komt veel op kinderen af, en er zijn – zeker in de migratiecontext – veel invloeden waar vaders en moeders minder grip op hebben.

Moeders staan, zo blijkt uit de uitspraken van veel vaders, in sommige opzichten dichterbij de kinderen. Zij zijn degenen die de dagelijkse opvoeding meer op zich nemen. Als vader is het belangrijk – en dit gebeurt eigenlijk nog onvoldoende, zo wordt ook erkend – om moeders te waarderen en ondersteunen. Ook in het belang van een goede opvoeding van de kinderen. Het geloof kan daarbij ondersteunend zijn.

“Important life event was when me and my muslim brothers were taking lessons from a big sheik, he said: call your wife and say you love her. Dat moest ik doen. Mijn vrouw vroeg: heb je honger? (gelach). Alle vrouwen konden het niet geloven en dachten dat we grappen maakten. We uiten

niet genoeg waardering”. Andere vader: “Wij als vader moeten waardering geven aan de moeder zodat er vrede is thuis. Als er iets mis is thuis, duurt het lang voordat je het doorhebt als de vrouw er niet is (zou zijn). Moeder is een brug”. (groepsgesprek Ghanees-Nederlandse vaders)

Het lukt als vader niet altijd om genoeg tijd met kinderen door te brengen, merken onder andere de Ghanees-Nederlandse vaders op. Zij werken veel en daardoor hebben ze soms weinig tijd voor het gezin. Een van de vaders heeft een ‘family night’ ingesteld op vrijdag tussen 20 en 22 uur. Er zijn ook vaders die juist veel tijd met de kinderen doorbrengen en hier ook andere dingen voor opzij zetten. Zo verhaalt een Turks-Nederlandse vader van de eerste generatie over dat hij zijn tv het huis uit deed toen hij kinderen kreeg om meer tijd te hebben voor ze. Later, toen hij met zijn werk moest stoppen vanwege gezondheidsredenen, ging hij zich nog actiever met de kinderen en hun school bezighouden, bijvoorbeeld door in de MR te gaan. Een gescheiden Turks-Nederlandse vader vertelt dat hij op dit moment degene is die de kinderen het meest verzorgt en opvoedt. De kinderen zijn doordeweeks bij hem, in het weekend bij hun moeder.

3.2. Vragen en dilemma’s en antwoorden of omgang ermee

Welke vragen of dilemma’s komen naar voren rond de waardenopvoeding en het ondersteunen van kinderen bij het ontwikkelen van een positieve meervoudige identiteit?

Op welke manier vinden zij antwoorden op deze dilemma’s, en ondersteunen ze hun kinderen?

We vroegen vaders welke uitdagingen ze zien bij de opvoeding van hun kinderen. Waar lopen zij als opvoeders, of waar lopen hun kinderen bij het opgroeien tegenaan, specifiek in de Nederlandse context? Uit de focusgroeps-gesprekken komt een aantal vragen, opgaven of dilemma's naar voren. Het betreft niet altijd vraagstukken die met de meervoudige identiteitsontwikkeling van kinderen of met waardenopvoeding te maken hebben. Er zijn ook heel andere zaken waar vaders bezorgd om zijn, of die knellen. We bespreken de vraagstukken samen met de strategieën die vaders benoemen om ermee om te gaan.

3.2.1. Economische deprivatie

In sommige focusgroepen benoemen vaders het probleem van economische deprivatie. Vooral in de focusgroep met Ghanees-Nederlandse vaders werd dit probleem uitgebreid besproken. Verschillende vaders in deze groep merken op dat ze hun kinderen op financieel gebied niet alles kunnen bieden. In de Nederlandse context behoren zij tot de minst vermogenden, andere gezinnen zijn rijker. Dit heeft te maken met hun kwetsbare positie als migrant. In het gesprek hierover klinkt door dat dit pijnlijk is voor vaders. Zeker gezien het gegeven dat zij veel achter zich hebben gelaten om in een ander land betere kansen te krijgen. De vaders voelen zich onprettig in de situatie waar ze in zitten. Ze geven aan dat zij proberen 'goede migranten' te zijn. Ze werken hard, veroorzaken weinig problemen, maar hebben geen geld.

“Our communities face hardship in Europe, in Africa we relax. Education gets difficult here. We face bills, we cannot control the need of children. (..) I wake up to go to work and in the end of the year we pay all we receive. We are the best to integrate, we obey rules, we work, no problems. But we face more bills and lower income than other communities.” (Ghanees-Nederlandse vader)

Een Ghanees-Nederlandse vader gaf aan dat sociaal-economische verschillen tussen groepen extra in het oog springen in Nederland doordat kinderen hier geen schooluniformen dragen. Kinderen kunnen hierdoor de economische verschillen tussen henzelf en anderen zien.

“Definitely it's a problem, the country I came from you have school uniforms, you don't see who is rich or poor. Here, everyone wears what he wants. In school they discuss about Gucci, Nike and Puma.” (Ghanees-Nederlandse vader)

De vaders merken dat hun kinderen in Nederland zich spiegelen aan een andere levensstandaard en meer materiele wensen hebben, en dat zij hier als vaders niet aan kunnen voldoen. Ook in een van de andere focusgroepen vertelteen Marokkaans-Nederlandse vader dat financiële zorgen voor veel gezinnen de eerste zorg zijn, en dat de rest pas daarna komt.

“Als je goed geld verdient, heb je veel minder zorgen. Dan heb je veel meer aandacht voor je kinderen. Financiën zijn een goed hulpmiddel voor beter opvoeden.” (Marokkaans-Nederlandse vader)

Volgens deze vader zijn juist kinderen in gezinnen met minder geld extra gespitst op merkkleding en schoenen. Hij ziet dat minder bij (witte) Nederlandse kinderen die 'naar een goeie school gaan'.

De Ghanees-Nederlandse vaders benoemden in het groepsgesprek verschillende strategieën die hen helpen om te gaan met het gevoel van tekortschieten of met de spanning die zij ervaren over de wensen van hun kinderen. Eén strategie is *praten* met kinderen over wat er wel of niet kan. Als vader proberen zij eerlijk te zijn en hen bewust te maken dat niet alles wat zij willen ook kan.

“If the child sees expensive shoes in school, they want it. If not, the child doesn’t want to go to school without the shoes, but what do you do about it? Answer to the child is ‘I don’t have it because I can’t afford it.’” (Ghanees-Nederlandse vader).

Een andere genoemde oplossing is het kind *te stimuleren zelf geld te verdienen* door een baantje te nemen. Op deze manier kan het kind zichzelf ervaren hoe hard er gewerkt moet worden om de luxeproducten die het wil hebben te kopen. Ook in dit geval is het doel dus bewustwording.

“All we can do, for me, is say you want to buy this? Loop dan een krantenwijk, dan zie je hoe moeilijk het is om iets te betalen.” (Ghanees-Nederlandse vader).

Daarnaast benoemt een vader dat ouders buiten hun kinderen om zelf kunnen zorgen voor extra steun door voor bepaalde kosten *aan te kloppen bij de gemeente*. Op deze manier proberen ze een oplossing te vinden zonder het kind ermee te belasten. Tot slot proberen sommige vaders ook het gesprek met de kinderen aan te gaan over de wensen zelf; dat het wellicht niet zo nodig is allerlei luxeproducten te hebben.

3.2.2. Ongewenste invloeden van de straat of uit de omgeving

Een tweede probleem of vraagstuk dat vaders in verschillende focusgroepen benoemen betreft de moeilijkheid om *ongewenste invloeden van de straat* bij hun kinderen weg te houden. Sommige vaders benoemen drugs en alcohol, en andere vaders hebben het over delinquent gedrag. De vaders zijn het erover eens dat er invloeden zijn van de straat die ze niet voor hun kinderen willen, maar ook dat ze weinig invloed hebben op wat hun kinderen leren op straat.

“In home I know, but society and community after school, whatever the child learns on his way home I cannot tell. You see some child having juvenile crime because influence of the street. We the parents have no control over society. It gives you, the parent, stress where your child goes. When he is not home you are not free until he or she is back.” (Ghanees-Nederlandse vader).

Er zijn tijdens de gesprekken verschillende strategieën genoemd over hoe om te gaan met de invloed van de straat dat niet overeenkomt met de waarden die vaders zelf willen overbrengen. Een Ghanees-Nederlandse vader vertelt dat hij *zijn kinderen van de straat houdt* door ze bezig te houden met gadgets en educatieve activiteiten. Tegelijkertijd probeert hij zijn kinderen andere waarden aan te reiken door middel van deze educatieve activiteiten.

“Every Sunday I keep them busy, I teach Koran to them so they are busy.” (Ghanees-Nederlandse vader).

Het thema van druk vanuit ‘de straat’ of leeftijdgenoten komt ook in een gesprek met Marokkaans-Nederlandse vaders aan de orde. Een vader in deze groep benoemt dat hij probeert te *bespreken* met zijn kinderen wat ze leren op straat. Daarbij probeert hij hen ook te leren wie zij zijn, wat hun identiteit is in het gezin en welke waarden daarbij horen, en hen te laten inzien dat wat ze op straat zien daar niet bij past.

“We proberen kinderen te attenderen op van let op bepaalde dingen. Wat die op straat doet dat bespreek je. Op straat leren ze bijvoorbeeld bepaalde dingen die niet overeenkomen met wat wij ze thuis leren.” (Marokkaans-Nederlandse vader).

De strategie van met het kind in gesprek gaan waarbij duidelijk is wat de eigen waarden thuis zijn, is ook genoemd in de naar herkomst gemengde groep. Ook hier kwam het probleem van de ‘straat’ naar voren. Evenals bij de Ghanees-Nederlandse groep noemden vaders hier de ‘bufferende’ rol van religie of van religieuze vorming (in de moskee), of van activiteiten in een buurthuis. Deze buffers kunnen helpen voorkomen dat jongeren gevoelig worden voor de negatieve invloeden van de straat of ‘gaan zwerven’.

In de Ghanees-Nederlandse groep noemt een van de vaders expliciet het belang van al van jongs af aan een relatie opbouwen met het kind. Ook hierbij geldt dat bij het opbouwen van een relatie de regels en waarden van de thuiscultuur benadrukt worden.

“Probeer een relatie tussen jou en je kind te krijgen. Als je die relatie hebt. Wacht niet tot kind een fout maakt. Wacht niet tot het fout gaat. Probeer nu relatie op te bouwen, niet vanaf dat het fout gaat. Tell him the rules and laws and who we are. His passion is taken, in the future you are not there. Als je kan praten met je kind, zal die het begrijpen. Als kind niet luistert en fout in gaat door invloed, dan ben je te laat.” (Ghanees-Nederlandse vader).

Het vraagstuk van negatieve invloeden van buiten wordt vooral opgeworpen door vaders van de eerste generatie. Uit eerder onderzoek weten we dat juist eerste generatie ouders sterk aanlopen tegen de in hun ogen grote vrijheid in Nederland in combinatie met het moeten vinden van een hernieuwde vorm van gezag over de kinderen in de Nederlandse context. En dat dit type vraagstukken dan extra zwaar weegt (Distelbrink & Pels, 2015; Gruijter et al., 2021; Pels, Distelbrink & Postma, 2009). Maar daarnaast speelt dat eerste generatie

vaders hun kinderen ook vaker opvoeden in wijken waar soms meer negatieve en minder positieve rolmodellen zijn voor jongeren en de druk van de straat groter is. Een Marokkaans-Nederlandse vader antwoordt op de vraag waar hij zich als ouder vooral zorgen om maakt als het gaat om identiteitsvraagstukken:

“Ik maak me eerder zorgen dat ze het verkeerde pad op gaan. Denk alle ouders met kinderen van 14-15-16 jaar. Iedere ouder maakt zich daar zorgen om”.

Het gaat niet alleen om druk om het verkeerde pad op te gaan binnen Nederland; Marokkaans-Nederlandse vaders kennen uit hun wijk vaak ook voorbeelden van jongeren die zijn uitgereisd naar Syrië.

De hiervoor geciteerde vader voegt overigens aan zijn antwoord toe dat vaak niet wordt gezien dat veel ouders zich zorgen maken om negatieve invloeden op hun kinderen.

“In het nieuws gaat dan ook: ja, ouders zijn niet betrokken. Iedere ouder is betrokken bij hun kind.”

Enkele Marokkaans-Nederlandse vaders benoemen als extra probleem bij de negatieve invloeden het gegeven dat in Nederland kinderen niet langer worden opgevoed door de gemeenschap; deels is de gemeenschap niet aanwezig, maar deels accepteren kinderen (of ouders) ook niet meer dat anderen mee opvoeden. ‘De mentaliteit van de kinderen is anders. Dat zijn Nederlanders. Je ziet het ook (op vakantie) in Marokko op straat. Ze hebben een grote bek tegen de politie’.

Bij de jongere Turks-Nederlandse vaders met wie wij spraken wordt de negatieve invloed van de straat of de zorg dat kinderen het verkeerde pad op gaan minder benoemd. Hun kinderen zijn vaak ook nog wat jonger en zij voeden hun kinderen wellicht minder vaak op in een wijk op dit type problemen. Deels betreft het hier ook vaders die meer keuzen hebben. Sommige vaders geven namelijk aan dat zij bepaalde keuzen hebben gemaakt om hun kinderen een meer kansrijke omgeving te bieden, onder andere ‘weg uit de achterstandswijk’ waar zij soms ook zelf zijn opgegroeid. Ze ‘framen’ de keuze zelf niet zozeer als ‘weg van negatieve invloeden’ maar meer in termen van het doorbreken van segregatie. Dit is een volgend thema dat naar voren komt uit de gesprekken als zorg van vaders. En dit thema hangt volgens de Marokkaans-Nederlandse vaders die we spraken wel degelijk samen met de kans dat kinderen het verkeerde pad op gaan.

3.2.3. Segregatie

Zowel de Turks-Nederlandse vaders als de Marokkaans-Nederlandse vaders uiten zorg over het vraagstuk van segregatie. De Turks-Nederlandse vaders hebben dit als tweede generatie vaders in hun eigen jeugd deels ook al ervaren. Bijvoorbeeld doordat zij opgroeiden in een wijk met voornamelijk of alleen kinderen zoals zij; kinderen met een migratieachtergrond en uit gezinnen met weinig geld, die samen in een wijk opgroeiden, naar dezelfde scholen gingen en weinig in contact kwamen met Nederlandse kinderen of gezinnen. Vaders zijn zich bewust dat ze daardoor als kind minder kansen hadden, maar ook minder mogelijkheid om in contact te komen met ‘de Nederlandse samenleving’. Voor hun eigen kinderen kiezen ze soms bewust iets anders.

“Wij groeiden op in een vrij allochtone wijk, Amsterdam-West. Kwamen heel lang weinig in aanraking met autochtone Nederlanders”. (Andere vader: “zeker met een bepaald niveau...”). “Ja, wel met de groenteman, die was Nederlands maar die sprak wel Turks. Grote segregatie in zo’n wijk. Daarom gaan we nu verhuizen. We waren voor onze kinderen wel genoodzaakt om te vertrekken. Dat ze uit de sleur van de achterstandswijk komen. Rotterdam Zuid. We gaan naar een wijk die meer gemixt is, met jonge gezinnen met kinderen. Je hoopt dat je daar betere diversiteit hebt”. (Turks-Nederlandse vader)

In een van de gesprekken met Marokkaans-Nederlandse vaders wordt de zorg geuit dat segregatie alleen maar verder toeneemt. Dit komt mede door keuzen die Nederlandse ouders zonder migratieverleden maken. Zij kiezen ervoor uit de wijken te verhuizen of hun kinderen naar scholen of sportclubs buiten de wijk te brengen. Hieronder een gespreksfragment dat deze zorg verwoordt.

Vader: “Mijn punt is, dat als Marokkaans kind en Nederlands kind die afstand groot is, misschien toch groter wordt. Dat gaat later botsen. Daar moeten we wat aan doen. Die jongeren leven gescheiden”. Andere vader: “Ja zo is Amsterdam Noord, je ziet hier nooit Nederlandse jongeren in dit buurthuis, soms nog wel Marokkaanse jongeren. Dus ze denken dat ‘O ja, dat is een Marokkaans buurthuis’. Ook als je kijkt naar de school hier. Daar waren gewoon Nederlanders, die onze burens waren, maar toen was er een verschuiving en gingen ouders hun kinderen daar weghalen. Het ligt ook wel aan de Nederlanders hoor”. Andere vader: “Ja dat merk ik ook wel. Ja ik zie wel dat ze met Surinaamse en Turkse jongeren gaan, maar niet met Nederlandse jongeren. Ze komen elkaar ook alleen op school tegen. Maar daarnaast niet”. Vader: “Net als bij de voetbalclub, daar komen

ze wel elkaar tegen maar in de buurt niet". Andere vader: "Waar mijn kinderen zijn, zijn bijna geen Nederlanders. Als je gaat naar voetbalclub, bijna geen Nederlanders". Andere vader: "Ja de Nederlanders hier gaan naar Volendam". Vader: "Dit probleem is bekend in de politiek. Hier heb je gewoon weinig blanke Nederlanders, als je dit vergelijkt met (wijk X), zie je alleen blanken. Het is gewoon een wijk voor de blanken en een wijk voor de anderen. Daar moet de politiek wat aan doen". Een vader: "Hier valt nog wel mee in vergelijking met Frankrijk, maar het kan zeker beter". Int: "Wat doet dat met de opvoeding dan?" Vader: "Ja de kinderen groeien uit elkaar". Andere vader: "Ja je zou eerder een mix zien, meer kleur meer verschil, ook hier in het buurthuis". Vader: "Dat buurthuis verderop zitten alleen maar Nederlanders, hier alleen maar Marokkanen. Je bent wel altijd welkom, maar dat gebeurt gewoon niet". Vader: "Witte mensen, zeg het zo even hoor, merk ik dat ze voorzichtig zijn met het vertrouwen geven". (Groepsgesprek Marokkaans-Nederlandse vaders)

Tegelijkertijd maken sommige vaders zelf ook keuzen die hun kinderen meer isoleren van bijvoorbeeld Nederlandse leeftijdgenoten. Deze keuzen, voor eigen scholen bijvoorbeeld, hangen samen met een volgend vraagstuk, namelijk dat van conflicten rond waardenvraagstukken bij ouders of kinderen waartegen zij hun kinderen willen beschermen of wapenen.

3.2.4. Waardenopvoeding in een context van meervoudigheid

Een vierde type vraagstuk dat wordt genoemd betreft opvoeden en opgroeien in relatie tot meervoudigheid. In alle groepen is dit thema besproken: wat van je eigen waarden wil je meegeven, wat maakt het eventueel lastig, en hoe ondersteun je je kind om zichzelf te kunnen zijn in de Nederlandse samenleving?

Veel vaders met verschillende achtergronden vertellen dat zij hun kinderen graag eigen waarden als 'respect' willen meegeven, of 'de eigen cultuur' of religieuze achtergrond. Ze doen dit door kinderen, door voordoen of uitleg, te leren over wat de religie inhoudt, door ze mee te nemen naar het herkomstland of te vertellen over hun jeugd. Ook het aanleren van de eigen taal is iets dat veel vaders actief doen, al dan niet ondersteund door weekend onderwijs. Niet alle kinderen leren de eigen taal voldoende. Zo verzucht een Turks-Nederlandse vader dat zijn kind de Koran in het Engels leest omdat zijn Turks onvoldoende is. Een Marokkaans-Nederlandse vader zegt dat zijn kinderen nooit Marokkaans spreken tegen hem. Maar gelukkig blijken ze het wel te kunnen als ze op vakantie zijn; en dit is belangrijk, want zo blijven ze in contact met de familie.

"Kijk ik praat met mijn zoon Nederlands, als ik Arabisch praat, praat hij Nederlands terug. Als we op vakantie zijn in Marokko, praat hij vloeiend Arabisch tegen de familie. Als ik dan wat tegen hem zeg daar, praat hij Nederlands tegen mij. Hij moet daar wel, niemand begrijpt hem. Ik wil graag dat 'ie Arabisch tegen mij praat, maar hij doet het niet. Hij is ook bang om grammaticale fouten te maken, tegen mij, tegen anderen doet die dat wel." (Marokkaans-Nederlandse vader)

Vaders willen over het algemeen dat hun kinderen zich breed ontwikkelen; sterk geworteld in de eigen waarden of religie, en tegelijkertijd ook verbonden met of goed functionerend in de Nederlandse samenleving. Dat betekent onder andere: in contact zijn met en respect hebben voor Nederlanders zonder migratieachtergrond en hun waarden of keuzen. De balans vinden en uitvinden hoe de verbondenheid met de Nederlandse omgeving eruitziet is wel een onderwerp dat niet vanzelfsprekend of gemakkelijk is. Kinderen en vaders zelf krijgen zowel vanuit de eigen omgeving als de Nederlandse omgeving te

maken met bewegingen die verbondenheid met de Nederlandse samenleving ontmoedigen. Bijvoorbeeld met de (toegenomen) negatieve beeldvorming over moslims in de media, of discriminatie. Soms zijn of waren ze zelf ook minder met verbinding bezig, zeggen ze eerlijk.

“Ik ging (op een gegeven moment) meer mixen met andere normen en waarden, mét behoud van eigen identiteit. Kwam met Surinamers en anderen in aanraking. Ik was daarvoor racistisch bezig met vrienden. Dat is allemaal verleden tijd. Vanaf puberteit werd ik anders. Ik wil een mix maken, dat ze niks tekortkomen straks, maar wel met eigen normen en waarden. Dat je met iedereen kunt samenleven, dus inclusief, binnen huis eigen normen en waarden maar daarbuiten ook iedereen met andere normen en waarden kunt respecteren.” (Turks-Nederlandse vader)

Dat jongeren of ouders meer op de eigen gemeenschap of waarden gericht zijn of anderen uitsluiten, zoals bovenstaande vader over zichzelf beschrijft, is evenwel vaak mede een reactie op hoe vanuit de Nederlandse samenleving wordt gekeken naar burgers met een meervoudige identiteit. We komen er in een volgende subparagraaf nog op terug. Uit onderzoek naar identiteitsontwikkeling weten we dat van jongeren vaak (expliciet of impliciet) wordt verwacht dat zij ‘kiezen’ voor een bepaalde deelidentiteit of bepaalde gedragingen die daarbij horen (Day et al., 2020). Door anderen wordt bijvoorbeeld vaak de ‘eigen’ deelidentiteit benadrukt, terwijl jongeren voelen: we zijn (ook) Nederlanders, of Amsterdammers, of Rotterdammers. Ze hebben hun eigen roots, maar ook Nederlandse wortels. De erkenning hiervan door Nederlanders zonder migratieachtergrond is niet vanzelfsprekend (ibid.). Maar omgekeerd geldt dat ook: zijn jongeren in hun eigen gemeenschap (of zeker in het herkomstland), dan worden ze soms juist weer uitgedaagd te laten zien dat ze hun ‘eigen’ identiteit vooropstellen, en zijn ze

bijvoorbeeld niet ‘Turks’ genoeg. Het kan ertoe leiden dat het gevoel ontstaat dat het nooit goed is; je doet het nergens goed en je hoort nergens bij.

“Je hebt die beroemde uitspraak, als je hier bent behoort je niet tot de Nederlanders en als je in Turkije bent hoor je niet bij de Turken. Dat is wel de rode lijn in mijn leven. Je bent een tussencategorie, niet Nederlands, niet Turks, maar ook allebei wél. Samen vormt dat een soort synergie. In die zin, dat krijg je vanuit huis mee en dat vormt je. Tot een bepaalde leeftijd ga je op autopilot, neem je het voor lief, op school ook. Op een gegeven moment merk je dat dat niet altijd samengaat.” (Turks-Nederlandse vader)

Het begeleiden van kinderen in het vormgeven van de eigen waarden en identiteit is in deze context een uitdaging. Een van de opgaven daarbij is de kinderen leren op te komen voor zichzelf en te mogen staan voor wie ze zijn. Deels herkennen vaders de uitdagingen die daarbij voor hun kinderen naar voren kunnen komen al uit hun eigen jeugd; zeker als zij in een relatief ‘witte’ omgeving opgroeiden.

“Ik kom uit een dorp in de Achterhoek, bijna volledig wit, 750 leerlingen op school en ik was een van de vijf allochtonen. Heb dus heel veel van de Nederlandse samenleving meegekregen.” Int: “En wat was je ervaring?” Vader: “Ja... je wordt dik met je neus op de feiten gedrukt dat je er niet bij hoort. Culturen die niet overeenkwamen, discrepantie. Ik wilde bijvoorbeeld niet naar het klassenfeest, maar ik werd haast gedwongen door klasgenoten en ook docenten. Terwijl ik gewoon niet in de setting wilde, vanwege religieuze redenen (meisjes, alcohol). Ook vanuit huis was het not done. Je zit wel in zo’n situatie, van waar ga je nou voor?” (Turks-Nederlandse vader)

Op welke manier vaders hun kinderen begeleiden verschilt. Sommigen leren hun kind vooral: jij bent (ook) Nederlander. Anderen geven hun kinderen vooral de boodschap mee dat zij mogen uitkomen voor hun eigen identiteit en de buitenwereld duidelijk moeten maken dat iemand je ongeacht je eigen waarden of keuzen, bijvoorbeeld vanuit de religie, ook een Nederlander bent. Of dat het aan jou is wat je kiest uit welke context en dat je daarvoor mag opkomen.

“Met onze eigen kinderen willen we bewust dat ze op cultuurgebied geen achterstand oplopen, we willen ze alles laten zien zodat ze zelf ontdekken wat ze hier wel en niet leuk vinden, wat wel en niet mag, wat vrijheid van meningsuiting is en hoe je je daarvoor hard kunt maken.” (Turks-Nederlandse vader)

“Wat betekent dat voor mij en mijn kinderen? Dat ze zich overal kunnen redden, wel met behoud van identiteit waar ze zelf voor hebben gekozen, maar dan wel zodanig zelfstandig dat ze overal kunnen zijn.” (Turks-Nederlandse vader)

Vooraf bij de jongere Turks-Nederlandse vaders horen we dat ze hun kind meer actief ondersteunen bij het innemen van een eigen positie in Nederland; dit komt overeen met onze bevindingen uit onderzoek bij moeders van de tweede generatie (Distelbrink et al., 2020). Ook onder hen was een beweging te merken om kinderen meer actief te begeleiden bij de ontwikkeling van hun meervoudige identiteit en daarin voor zichzelf op te komen. Ook de moeders zelf deden dit meer in relatie tot school bijvoorbeeld. De begeleiding die de eerste generatie vaak geeft ‘pas je zo goed mogelijk aan’ of ‘doe dubbel zo hard je best’, voldoet voor hen niet meer (vgl. Farag, 2017 voor Marokkaans-

Nederlandse vaders). Een reden is het, ook hierboven geschetste, gevoel toch niet echt als Nederlander te worden gezien, ook al ben je in veel opzichten Nederlands en hier geboren. Ook reageren de moeders hiermee op de negatieve beeldvorming over het geloof die in de ogen van velen toeneemt.

In de gesprekken met de vaders horen we dat het soms de kinderen zijn die hen juist aanspreken dat zij hun ‘eigen’ roots meer willen laten zien.

“Ik ben moslim en heb wel het gevoel dat ik geïntegreerd ben, Nederland is mijn land, dus andere context. Wij zijn gewoon ook burger, het land is net zo goed van jou, heel anders bij mijn ouders. Frappante daarvan: mijn dochter is juist zo van: nee, dat wil ik niet. Om het haar makkelijk te maken, want discriminatie is een feit, allochtone naam is gewoon minder kansen, is door onderzoek aangetoond. Ik dacht, ik maak het haar makkelijker, ik geef haar een verbastering van haar naam: meryem → miriam voor op school, dat maakt het haar makkelijk. Maar zij zegt: ik vind dat niet leuk, ik wil dat iedereen mij Meryem noemt.” (Turks-Nederlandse vader tweede generatie)

“Ik zeg tegen mijn zoon, ‘je bent Nederlander’. Hij zegt: ‘nee, ik ben Marokkaan’. Ik zeg: ‘je hebt Nederlands paspoort’ enzo. Hij zegt: ‘nee, ik ben Marokkaan, maar ik woon hier en dat is prima’” (Marokkaans-Nederlandse vader. Generatie onbekend)

3.2.5. Waardenopvoeding in relatie tot de school

Het willen meegeven van eigen waarden, of het scheppen van een omgeving voor kinderen die als vruchtbaar voor hun ontwikkeling wordt gezien, is soms lastig in een context waarin deze waarden niet worden ondersteund. Vaders

hebben in de interviews niet zoveel verteld over spanningen met hun kinderen rondom de overdracht of aanneming van bepaalde regels, waarden of hun religieuze vorming. Bij het onderzoek onder moeders (van de tweede generatie) kwam dit onderwerp explicieter aan de orde (Distelbrink et al., 2020). Wat wel duidelijk naar voren kwam, was de waardenincongruentie met bijvoorbeeld de school. Meerdere vaders benoemen dat er verschillen zijn tussen wat zij willen meegeven en wat elders – op school en in de bredere omgeving – de toon aangeeft. Uit eerdere onderzoeken (Distelbrink et al., 2020; Farag, 2017) weten we dat in relatie tot school vaak terugkerende thema's spelen. Thema's als gezamenlijk douchen op school, gymmen in korte broek, halal voedsel, schoolfeesten en seksuele voorlichting. Met name in de Turks-Nederlandse groep in ons onderzoek, onder wie verschillende vaders het belangrijk vinden om heel bewust islamitische of eigen culturele waarden mee te geven aan de kinderen, kwam dit soort thema's en de dilemma's die ze met zich brengen uitgebreid aan de orde. Verschillende opvattingen over "kuisheid", zoals een van de vaders het noemde, zijn daarbij vaak onderliggend. Enkele vaders reflecteren er veel op en zijn er actief mee bezig. De school is in deze groep een veelgenoemde plek waar "onderhandeling" tussen waarden van ouders en de bredere maatschappij plaatsvindt. Dát er verschillen zijn in waarden tussen school en thuis is voor veel vaders een gegeven. Sommige vaders hebben er weinig moeite mee om waarden met elkaar te verenigen of te "mixen", zoals een vader het noemde. Daarbij wordt wel stevast aangegeven dat er ruimte moet zijn voor "behoud van de eigen identiteit".

In het gesprek kwamen evenwel verschillende voorbeelden langs waarbij het verschil tussen school en thuis wel dilemma's oplevert of lastig kan zijn. Daarbij geven de vaders wel aan dat er op hedendaagse scholen meer tolerantie en ruimte voor overleg lijkt te zijn voor diverse waarden in vergelijking met vroeger

(toen zij zelf als tweede generatie kind op school zaten). Zij ervaren meer begrip bij scholen en geven aan dat veel spanningen goed "in overleg" zijn op te lossen. Sommige vaders geven dit ook bewust mee aan hun kinderen. Zo zei een vader tegen een van zijn kinderen: *"Er is altijd een oplossing, daar kun je het met elkaar over hebben."*

Er zijn ook voorbeelden van plekken waar al goed rekening wordt gehouden met diversiteit, wat heel prettig aanvoelt voor vaders.

"Mijn dochter ging naar een gemengde peuterspeelzaal. Daar waren zij gewend op allerlei achtergronden te letten. Wanneer er een traktatie was namen kinderen dat mee naar huis en beslisten ouders of ze dat mochten eten. Dat was heel fijn, dat er rekening mee wordt gehouden." (Turks-Nederlandse vader)

Toch blijven verschillen tussen school en thuis een terugkerend punt voor een deel van de vaders. Zo zei een van de Turks-Nederlandse vaders: *"We hebben zelf een en ander meegemaakt over verschil tussen thuis en school. Daar is veel over te zeggen. Het culturele probleem maak je door en door mee."* Een andere vader zei over de frequentie van deze spanningen dat het heel vaak wel goed gaat, maar dat hij toch: *"wel dagelijks wordt geconfronteerd met iets dat clasht."*

Waardenverschillen tussen school en thuis

De genoemde waardenverschillen manifesteren zich op school, maar ook daarbuiten als kinderen bijvoorbeeld spelen bij schoolvriendjes zonder migratieachtergrond. Bepaalde ervaringen kunnen bij kinderen verlegenheid of schaamte oproepen. Zo vertelt een Turks-Nederlandse vader over zijn eigen ervaring als tweede generatie kind bij een schoolvriendje thuis:

“Er kwam een vrouw in bikini de woonkamer binnen. [...] Had ik dat wel mogen zien? Dat was echt een hele andere wereld. Ik had nog nooit de bh van mijn moeder gezien.”

Ook als volwassene kwam hij in contact met collega's verschillen in gewoonten of keuzen tegen die hem op zijn minst verbaasden. Bijvoorbeeld het verhaal van een collega (zonder migratieachtergrond) die ervoor koos dat haar dochter bij de bevalling van haar broertje of zusje aanwezig mocht zijn, en ook vertelde dat ouders met hun kinderen samen douchten. Toen de betreffende collega vroeg: “douchen jullie dan niet samen?” dacht de Turks-Nederlandse vader: “Met het hele gezin douchen! Ik stapte onbewust naar achteren.”

In de schoolcontext noemen sommige vaders het dilemma dat scholen die hun kinderen meer kansen bieden of waar niet alleen kinderen met een migratieachtergrond zitten, tegelijk scholen kunnen zijn die minder oog hebben voor de waarden die zij belangrijk vinden. Zo vertelt een vader over de bewuste keuze voor een basisschool in een aan de stad grenzend dorp, omdat het daar “minder divers” was en de school “betere cijfers” had. Hij was bereid daar langer voor te reizen. Al vrij snel werd hij echter geconfronteerd met minder gevoeligheid voor zaken die voor hem van groot belang waren:

“Maar gelijk in groep 1, we hadden duidelijk aangegeven dat ze alleen halal mag hebben; dus geen varkensvlees. ‘Prima, daar houden we rekening mee’, zeiden ze. Maar op de foto in de app tijdens kerstontbijt zag ik dat mijn dochter een plak salami of kipfilet op brood had. Ik werd warm en wist niet meer wat ik moest doen. Ja, dat is haram. Daar heb ik mijn hele leven op gelet. Dat is heel belangrijk vanuit het geloof. Toen ik de foto zag was dat een grote schok.” (Turks-Nederlandse vader)

Een andere Turks-Nederlandse vader heeft een vergelijkbaar verhaal; bij hem leiden de botsingen die hij ervaart tot het overwegen van de keuze voor een Islamitische basisschool, terwijl hij dat eerder niet wilde.

“Wij hebben daar eerst bewust voor gekozen. Religieuze normen en waarden krijgen zij vanuit huis mee, en de rest op school. Maar nu merk ik dat ik tegen dingen aanloop op school. Ik overweeg nu toch over te stappen naar een islamitische basisschool, waar ik eerst erg op tegen was.”

Conflicterende waarden die vaders tegenkomen of verwachten leiden er in een enkel geval zelfs toe dat zij vooraf al keuze maken voor een school waar ze dit soort zaken niet tegenkomen. Zo vertelt een vader toen zijn kinderen op de schoolgaande leeftijd kwamen in Turkije te zijn gaan wonen. Zijn kinderen zijn daar naar de basisschool gegaan. Zo zouden zij niet de extra ‘burden’ hebben van conflicten of spanningen vanwege waardenverschillen. Hij heeft er geen spijt van, al benadrukt hij wel dat het belangrijk is als kinderen niet in een geïsoleerde omgeving terechtkomen. Later zullen ze toch in alle contexten moeten kunnen functioneren.

Meerdere vaders geven aan dat ze voor hun kinderen wensen dat deze zich niet ‘de ander’ of ‘anders dan de rest’ hoeven voelen of zich te hoeven verantwoorden. Dit hebben ze soms zelf ook gevoeld in hun jeugd, bijvoorbeeld in de vorm van ervaren druk om naar een schoolfeest te komen of uit te gaan, waarbij ze dan ‘smoesjes’ gingen verzinnen om niet te hoeven uitkomen voor het feit dat ze om religieuze redenen niet wilden komen. Want ik wilde niet buiten de groep vallen. Ik wilde niet religieus of extremistisch overkomen. Religie was voor mij echt een privédoelgebied.”

In de wetenschappelijke literatuur wordt in dezen ook wel gesproken over “double consciousness”, ofwel het ongemak dat het zichzelf zien door de ogen van ‘de ander’ met zich mee kan brengen (Du Bois, 1969 in Reynolds et al., 2015); hierdoor kan “minderheidsstress” ontstaan, stress omdat je als anders wordt gezien en iets moet aankaarten wat niet ‘normaal’ is bij de dominante groep (Broekroelofs & Bool, 2019; Calabrese et al., 2015; Meyer, 2003).

De reden om niet ‘anders’ te willen zijn kan voor vaders meespelen om een bepaald vraagstuk, zoals gymmen in een onderbroek of samen douchen, niet te bespreken. Zo zegt een vader:

“Veel mensen zeiden: heb je het er met de school over gehad? Nee. Ik denk dat ze het wel zouden aanpassen, maar dan zou mijn dochter dat ook voelen, dat ze anders is”.

Dezelfde vader kiest er ook voor om het punt van halal voedsel niet op school aan te kaarten maar te zeggen dat zijn dochter vegetarisch is, of haar dit zelf ook te laten zeggen. Dan weet hij zeker dat ‘het goed gaat’; kinderen wisselen onderling namelijk ook boterhammen uit. Dus zelfs als de school erop let, kan het mis gaan.

Andere vaders of kinderen kiezen anders en nemen hun ruimte in of stellen zaken aan de orde. Zo vertelt een vader: *“Mijn dochter geeft zelf aan dat ze dat niet wil. Bijvoorbeeld dat omkleden. Dan zegt ze: dat wil ik niet. Ik wil niet tussen iedereen omkleden. Dat mag dan op de toiletten. Ook gymmen met korte broekjes, wil ze echt niet. Zelf denk ik, ze is nog jong...”*

Zoals in bovenstaande voorbeeld naar voren komt, is er op school vaak wel begrip voor wensen en ruimte voor variatie. De vader van de hier geciteerde dochter was ook degene die erachter kwam dat zijn kind op school haram voedsel had gekregen, tegen de afspraak in. Net als zijn dochter liet hij zijn stem horen. Hij besprak het direct op school en dit leidde tot verbetering:

“Goed contact gehad. Ik heb wel duidelijk kunnen bespreken, ook met de directie erbij, hier gaat iets goed mis. Dat hoort niet te gebeuren. Ik was heel boos. Ja, terecht, zeiden zij ook, toen ook meerdere malen excuses enzo”.

De strategieën die de vaders toepassen om om te gaan met verschillen in waarden variëren dus van vermijden (niet benoemen, een andere school zoeken), conformeren of meer het gesprek aangaan, en zijn tot op bepaalde hoogte vergelijkbaar met uit onderzoek bekende strategieën bij de omgang met discriminatie of uitsluiting (Omlo, 2014; Broekroelofs et al., 2023).

3.2.6. Discriminatie en negatieve beeldvorming

Ervaringen van discriminatie en negatieve beeldvorming en de omgang daarmee vormde een laatste onderwerp dat uit de groepsgesprekken naar voren kwam.

Uit andere onderzoeken weten we dat discriminatie en negatieve beeldvorming voor veel ouders gegevens zijn waar zij zelf of hun kinderen mee te maken krijgen. Of waar ze mee te maken kunnen krijgen, dus hun kinderen op moeten voorbereiden (bijv. Mesman, 2021). We gaan hier kort in op wat er uit onze groepsgesprekken naar voren kwam.

Negatieve beeldvorming

Eerder bespraken we al dat vaders zien dat negatieve beeldvorming, zoals die vooral over moslims bestaat en in de media wordt versterkt, bij kinderen tot de reactie kan leiden om de niet-Nederlandse deelidentiteit meer te benadrukken. Vaders hebben oog voor de invloeden van negatieve beeldvorming, zeker als ze zelf in Nederland zijn opgegroeid. Maar ook vaders van de eerste generatie zien het. Negatieve beeldvorming is er vooral in relatie tot de islam, en Marokkaans-Nederlandse jongeren. In de beide groeps gesprekken met Marokkaans-Nederlandse vaders kwamen deze thema's dan ook het meest expliciet aan de orde.

“Het is belangrijk dat jongeren zich welkom voelen hier. En daar speelt de media wel een rol in. (..) De beeldvorming in media en politiek doet wat met het vertrouwen van de kinderen.” (Marokkaans-Nederlandse vaders)

Een specifiek vraagstuk waarbij media ook een rol speelt, is het volgende. Kinderen komen via media al jong in aanraking met aanslagen die uit naam van het geloof zijn gepleegd en stellen thuis vragen. Hoe bied je als ouder voldoende tegenwicht of wat leg je uit?

“Op school jeugdjournaal mijn kinderen kijken dat over Frankrijk, moslim onthoofd iemand. Dan krijgen wij de vraag van de kinderen van papa waarom doet een moslim dit? Dan krijg je veel vragen, en ik weet dat veel ouders dit lastig vinden uit te leggen tegen iemand van 5 of 6. De media presenteert dat op ene media, dat komt van een moslim, jij laat zien dat moslim goed zijn, maar dan gebeurt dit.” (Marokkaans-Nederlandse vader)

Wat we horen is dat vaders wel een poging doen hun kind context te geven. Sommige vaders proberen hen uit te leggen waarom sommige moslims zo zijn geworden en waarom er een negatief beeld bestaat van moslims in de Westerse media sinds de oorlog tussen de VS en Irak. Maar niet alle vaders denken dat je dit al aan jonge kinderen uit kunt leggen.

“Je moet dan beginnen met waarom zijn die moslims zo geworden, 20 jaar geleden wij hadden helemaal geen problemen met moslim zijn. Nu met al die dingen, moslims hebben bepaalde dingen gedaan. Dat is veranderd, je moet dan beginnen waar is het begonnen en waarom zijn bepaalde dingen zo gelopen, bijvoorbeeld tussen Irak en Amerika.” (Marokkaans-Nederlandse vader)

Discriminatie of ongelijke behandeling

Vaders noemen niet alleen beeldvorming, maar ook voorbeelden van bejegening van hun kinderen die duiden op discriminatie of ongelijke behandeling. In reactie daarop proberen ze hun kinderen mee te geven trots op zichzelf en hun religie te zijn en zelfvertrouwen te hebben.

“Zelfvertrouwen, dat is wel het belangrijkste vind ik. Dan trek je je niets aan van anderen, als je gelukkig met jezelf bent.” (Marokkaans-Nederlandse vader)

Een door vaders specifiek genoemd vraagstuk is onder advisering, waarvan we ook uit eerder onderzoek weten dat dit geregeld voorkomt bij kinderen van ouders met minder opleiding (Van Rooijen et al., 2019). Een vader in de naar herkomst gemengde groep vertelt dat hij altijd alleen positieve signalen over de prestaties van zijn kind kreeg, maar dat dit plotseling veranderde toen het

schooladvies eraan kwam. Hij ervoer het schooladvies als oneerlijk. Ook zijn er in deze groep vaders die zelf of wier kinderen discriminatie meemaakten. Een vader die hierover iets vertelt, laat weten er met zijn kind over in gesprek te zijn gegaan. Niet duidelijk is geworden welke aard dit gesprek had. Een vader wijst op de vraag die zowel volwassenen als kinderen met een meervoudige culturele achtergrond vaak krijgen ‘waar kom je vandaan’. Deze vraag geeft kinderen het gevoel dat ze er niet bij horen, zeker aangezien velen in Nederland zijn geboren.

In de Marokkaans-Nederlandse vadergroep wordt discriminatie – naast negatieve beeldvorming - ook genoemd. ‘Mijn zoon is 16, die merkt het wel. Dus ja, daar praten we ook wel over’, zegt een vader. Ook andere vaders in deze groep zeggen dat het belangrijk is met kinderen erover te praten. Discriminatie komt het meest duidelijk naar voren op de stagemarkt, en treft daar het meest de jongens, maar ook wel eens meisjes (vgl. Andriessen et al., 2021; Klooster, Kocak & Day, 2016). Zo stelt een Marokkaans-Nederlandse vader:

“Het is heel anders als Mohammed belt en als Peter belt, Peter wordt wel aangenomen. Voor meisjes is het wel makkelijker dan jongens, maar wanneer ze de achternaam zien heb je ook geen kans.”

Uit eerder onderzoek weten we dat vooral ouders van de eerste generatie hun kinderen soms leren de ervaringen van discriminatie te bagatelliseren en dubbel zo hard hun best te doen (bijv. Farag, 2017). Dit klinkt bij sommige vaders die we voor dit onderzoek spraken nog steeds door. ‘We bespreken, je moet meer je best doen, overtuigend zijn’. Ouders van jongere migratiegeneraties leggen vaak meer de nadruk op trots mogen zijn op jezelf (bijv. Distelbrink et al., 2020). Dat zien we ook bij sommige vaders in dit onderzoek. Ze leren

hun kind trots op zichzelf te zijn en in zichzelf te vertrouwen. Maar (stage) discriminatie actief aanklaarten wordt niet echt gepropageerd. Vaders gaan er meer omheen en leren kinderen eerder de eer aan zichzelf te houden. Zo zegt een vader, die tegelijkertijd aangeeft dan maar op zoek te gaan naar andere adressen voor zijn dochter:

“Je kan niks zeggen. Ik zeg soms, dat is hun (werkgever die discrimineert) verlies. Ga niet zeggen je bent gediscrimineerd”. (Marokkaans-Nederlandse vader)

3.3. Steun bij de opvoeding

Waar vinden de vaders steun, wat helpt hen en welke onvervulde behoeften hebben ze bij de ondersteuning van hun kinderen bij het opgroeien in een diverse samenleving?

In de groepen is ook met vaders gesproken over de mate waarin zij steun ondervinden of nodig hebben bij het opvoeden. Of waarbij ze eventuele steun vooral zouden willen vinden. Uit de voorgaande paragraaf komt naar voren dat er in de ogen van de vaders meerdere vraagstukken zijn waarbij steun nodig kan zijn. Bijvoorbeeld bij het opvoeden in een context die niet helemaal congruent is met jouw opvoeding als het gaat om waarden; of bij het omgaan met negatieve beeldvorming of discriminatie. Aan steun kan mede behoefte zijn vanwege het wegvallen van netwerken om gezinnen heen of de verminderde acceptatie van het samen opvoeden van de kinderen als gemeenschap. Vaders voeden daardoor meer in een vacuüm op dan vroeger, zo wordt in een van de groepen benadrukt.

“In Marokko voeden jou op, je oom, je tante, de hele omgeving. Hier is vader en moeder.” (Marokkaans-Nederlandse vader)

“Dat vind ik niet goed. Vroeger vond ik positief, je wordt gewoon aangesproken door anderen. En dat hoorde je te waarderen, je had respect. Nu is het van hee dat is jouwkind niet, bemoei je met je eigen zaken.” (Marokkaans-Nederlandse vader)

In enkele groepsgesprekken gaven vaders aan het (onverwacht) fijn te vinden om met vaders onderling te spreken over vaderschap in relatie tot de Nederlandse omgeving. Ook bij een van de weinige ervaren aanbieders van groepsondersteuning voor (migranten)vaders Trias Pedagogica is dit de ervaring: het onderling spreken met elkaar over opvoeden, in eigen kring, met alleen mannen, wordt vaak als heel steunend ervaren en smaakt naar meer, als vaders eenmaal de drempel over zijn (Distelbrink et al., 2021a, b). De relatie met de moeders, hoe samen op te voeden, is daarbij een belangrijk thema, evenals de relatie met de Nederlandse samenleving en hoe je daartoe te verhouden. Moeders gelden als belangrijke steunbron, zo vinden vaders die al langer in groepsverband met elkaar spreken over opvoeden.

“Ik denk als een vrouw en man één zijn, zeg maar één boodschap, op één lijn zitten. Als vader zegt deze kant, moeder zegt deze kant dan wordt het helemaal niks. Dus goed gesprek voeren met de partner.” (Marokkaans-Nederlandse vader)

“If you have children it is very important to communicate in relationship between mother and father. If you have a dire relationship you create a vacuum for children. Communication between you and your spouse, gives

your child one thing to listen to. If you have no communication between mother and father, you tell different things.” (Ghanees-Nederlandse vader)

Voor de (meer theoretisch opgeleide) Turks-Nederlandse vaders geven specifiek aan wat zij nodig hebben of zouden hebben aan steun bij de waardeopvoeding. In het groepsgesprek met hen wordt bijvoorbeeld de steun die zij ervaren van online cursussen over ouderschap of huwelijk in relatie tot de islam genoemd. Of de behoefte aan eigentijdse Nederlandstalige materialen om kinderen voorbeelden te laten zien over religie. Met andere vaders of ouders spreken over hoe met conflicterende waarden om te gaan wordt in deze groep ook gewaardeerd, evenals het zich kunnen spiegelen aan rolmodellen in de omgeving.

“Bespreken met mensen om je heen, zeker! Dat hebben we wel veel besproken met leeftijdsgenoten die eerder kinderen hebben gekregen.”

Bij de andere vadergroepen komen minder expliciete behoeften naar voren, naast de constatering dat het fijn is in een groep over opvoeding te praten. Wel horen we in verschillende groepen de ook uit onderzoek onder moeders bekende verhalen over wantrouwen tegenover hulpverlening of opvoedondersteuning (bijv. Bellaart et al., 2018; Distelbrink et al., 2020). Verhalen die de ronde doen in de gemeenschappen over negatieve ervaringen met hulp, maken mede dat vaders wantrouwend worden. Ook voelen vaders schaamte om steun te zoeken.

“Ja instanties komen alleen als het misgaat, dan voel ik me als een mislukking.” (Marokkaans-Nederlandse vader)

Weinig vaders die wij spraken hebben bij formele organisaties steun gezocht bij de opvoeding. Bij vaders heerst soms het beeld dat de kinderbescherming en de politie snel op de stoep zouden staan als er hulp wordt gezocht bij de opvoeding. De Nederlandse omgeving zou vooral kinderen beschermen, maar niet de ouders ondersteunen. Niet alleen organisaties voor opvoedsteun maar ook school of de omgeving zijn in de ogen van sommige vaders meer een obstakel dan een bron van hulp. Daarbij wordt ook de beschikbaarheid van de kindertelefoon genoemd:

“Soms is het school, wanneer je kind disciplineert, maar school zegt: als ouder je slaat bel dit. School geeft nummer aan kind. Kind zegt volgende keer als je slaat, bel ik dit nummer. Ik zeg bel het nummer dan. In Afrika was het anders. School is obstakel.” (Ghanees-Nederlandse vader)

Voor anderen kan de school wel een bron van steun zijn, al worden hier weinig concrete voorbeelden van gegeven in de gesprekken, behalve dat ‘de school vertrouwd wordt’. Sommige vaders hebben negatieve ervaringen met het kennisniveau van professionals op onder andere de school. Zoals de vader die bemerkte dat de school het thuis praten in de eigen taal afraadde, terwijl uit onderzoek bekend is dat het juist beter is de kinderen thuis in de eigen taal aan te spreken, als de beheersing van deze taal beter is. De vader die dit meemaakte verzucht: “Wij zijn eigenlijk veel verder, school en samenleving moet een slag maken.”

Deels is de steun die vaders zoeken geen directe steun bij de opvoeding, maar lijken hun behoeften eerder te liggen op andere terreinen die hun uitoefening van het vaderschap belemmeren. Zij zouden gezien hun verhalen vooral gebaat zijn bij betere kansen op werk of voldoende middelen om hun kinderen finan-

cieel mee te kunnen geven wat ze zouden willen. Bij andere beeldvorming in de maatschappij over moslims of migranten, of bij beleid dat segregatie of discriminatie tegengaat of de leefsituatie in sterk gesegregeerde wijken verbetert.

“Ik zeg eerlijk, veel ouders in de wijk moeten zelf ook worden opgevoed hoe je moet opvoeden. Maar daar is niet altijd de ruimte voor. Heel veel zijn bezig met rondkomen en financiën. Financiële hulp zou helpen (lachend)” (Marokkaans-Nederlandse vader).

4. Conclusies en aanbevelingen

In dit verkennende onderzoek, naar steun voor vaders met een migratieachtergrond bij opvoeden in een (super)diverse context, stond de volgende hoofdvraag centraal:

Hoe kunnen vaders met een migratieachtergrond beter worden ondersteund bij vraagstukken rond opgroeien en opvoeden in de (super)diverse samenleving?

Deze vraag beantwoorden wij aan de hand van de literatuurstudie (hoofdstuk 2) en veldonderzoek in de vorm van focusgroepen met (in totaal 35) vaders van diverse achtergrond (hoofdstuk 3). Vooraf benadrukken wij dat ons onderzoek een verkenning betrof, met vaders met diverse achtergronden en van verschillende migratiegeneraties, waarmee we niet pretenderen een volledig beeld te geven van wat vaders beweegt, zorgen geeft of wat zij nodig hebben. We hebben voor dit onderzoek bijvoorbeeld geen Afro-Caribische vaders gesproken en de respondenten van de tweede generatie waren naar verhouding vaak theoretisch opgeleid. Wel geeft het onderzoek een beeld van de thema's die voor veel vaders **kunnen** spelen. Hoe ze spelen en hoe vaders er mee omgaan, hangt erg af van omstandigheden en kenmerken van vaders. Dit gezegd hebbende, schetsen we toch een aantal lijnen die uit het onderzoek komen.

Accenten in de opvoeding en zorgen van vaders met een migratieachtergrond

De 'mainstream' literatuur legt, vanuit dominante opvattingen over het belang van vaderschap voor de kind ontwikkeling, een sterk accent op de betrokkenheid van vaders bij de dagelijkse opvoeding en sociaal-emotionele steun van kinderen. In het beschikbare onderzoek onder vaders met een migratieachtergrond zien we, vooral bij vaders van de eerste generatie, eerder een nadruk op de rol van kostwinner voor het gezin, moreel leidsman en vertegenwoordiger van het gezin buitenshuis, ook op school. Daarbij zijn vaders met name gericht op de oudere kinderen, de zoons voorop. De overdracht van eigen waarden, zoals kuisheid en respect, in een als 'vrijer' ervaren samenleving vormt daarbij een belangrijk aandachtspunt. Onder de jongere generaties en hoger opgeleide vaders groeit het besef dat ook hun nauwere dagelijkse betrokkenheid bij en communicatie met de kinderen, ook de jongere, van belang is.

Over de rol van vaders wat betreft het omgaan met discriminatie en meervoudige identiteit is niet veel bekend. De literatuur duidt erop dat vaders zich over deze thema's wel toenemend zorgen maken, waarbij vooral de hoger opgeleide vaders zich actiever opstellen in het leren over en omgaan met relaties met andere groepen en de bredere samenleving.

De bevindingen uit de focusgroepen lijken zowel de genoemde accenten in de vaderrol als de ontwikkeling naar een nauwer contact met kinderen te weer spiegelen. Wat betreft het laatste onderstrepen veel vaders het belang van aandacht voor en communicatie met de kinderen, ook ‘over zaken van het hart’, en van het meer samen optrekken met moeders hierin.

Wel blijft de rol van kostwinner heel belangrijk; die kan maken dat er onvoldoende tijd is voor de kinderen. De verantwoordelijkheden van vaders als kostwinner kwamen ook duidelijk naar voren in de zorgen van een aantal van hen over een geringe financiële armslag. Daardoor kunnen zij niet voldoen aan de wensen en behoeften van hun kinderen, die wat zich betreft kleding, spullen en vrijetijdsbesteding niet kunnen meten met hun vaak welvarender leeftijdgenoten. Sommige vaders missen het schooluniform uit het land van herkomst, dat maakt dat kinderen in ieder geval op het vlak van kleding gelijk zijn. Een tweede thema dat de ‘klassieke’ rol van moreel leidsman en gezagsdrager reflecteert is de zorg dat kinderen onder invloed van leeftijdgenoten het verkeerde pad op gaan.

Het thema van waardenoverdracht, en de meer of minder grote spanningen die vaders ervaren door cultuurverschillen met de omgeving - vooral de school als de plek waar de werelden van kinderen bij elkaar komen – kosten sommige vaders nogal wat hoofdbreken, mogelijk mede uit hoofde van hun morele rol. Vaders willen doorgaans dat hun kinderen zowel sterk geworteld zijn in de eigen (religieuze) waarden, als verbonden zijn met en goed functioneren in de Nederlandse samenleving, zij het dat zij onderling kunnen verschillen in de accenten die ze daarbij leggen. De balans vinden is een punt van zorg, ook omdat een dubbele loyaliteit vaak ontmoedigd wordt, zowel onder druk vanuit de bredere samenleving als de eigen gemeenschap. De keuze voor scholen met

meer of minder leerlingen met een migratieachtergrond en navenant meer of minder aandacht voor eigen waarden hangt hiermee samen. Het een betekent kiezen voor de kansen van kinderen in de samenleving, met het risico dat de eigen waarden niet gerespecteerd worden; het ander betekent kiezen voor waardenoverdracht, ten koste van afnemende kansen op integratie in de bredere samenleving.

Een hiermee samenhangend door vaders genoemd punt van zorg, dat in eerder onderzoek nog minder aan de orde kwam, betreft de toegenomen segregatie in de leefomgeving: veel kinderen met een migratieachtergrond groeien op in een wijk met kinderen die eveneens een migratieachtergrond hebben en die uit gezinnen komen met weinig geld. Zij hebben dus weinig kans om de habitus te leren die slagen in de maatschappij kan bespoedigen, en juist meer kans om in aanraking te komen met kansarmoede en leeftijdgenoten die afglijden.

Ook een nog weinig besproken kwestie in onderzoek is de zorg over negatieve beeldvorming, discriminatie en uitsluiting. Het kan daarbij gaan om uiteenlopende ervaringen, als gevoelens van afwijzing vanwege ‘anders zijn’ door medeleerlingen of het negeren van de eigen waarden op school, onderadviesring en stagediscriminatie.

Vanuit het oogpunt van intersectionaliteit bezien kunnen we concluderen dat kenmerken als de etnisch-culturele en religieuze achtergrond niet de enige zijn die een rol spelen in de uitoefening en beleving van het vaderschap. Ook kenmerken als klasse (inkomen, woonbuurt) en de positie van (religieuze) minderheid (uitsluiting, discriminatie) en daarmee samenhangende institutionele ongelijkheid drukken daar een stempel op.

Omgang van de vaders met opvoeddilemma's en ondersteuning van hun kinderen

Uit eerder onderzoek weten we dat ouders verschillende coping strategieën hebben om met waardenvraagstukken in relatie tot school of de kinderen, discriminatie of negatieve beeldvorming om te gaan (bijv. Omlo, 2014; Distelbrink et al., 2020). Ze vormen door de toepassing ervan ook een voorbeeld voor hun kinderen. We zien bij vaders in ons onderzoek dat zij deels vermijdende strategieën hanteren, zoals de keuze voor een school waar eigen waarden voldoende ruimte krijgen. Deels vermijden ze door het gesprek niet aan te gaan, ook omdat ze hun kinderen niet willen opzadelen met de ervaring als 'anders gezien te worden'. Maar er zijn ook vaders die het gesprek met school wel aangaan, of bij wie kinderen dit zelf intussen ook doen. In relatie tot (stage)discriminatie is de houding nog relatief terughoudend; vaders leren hun kinderen de verstandigste te zijn en zoeken met hen in hun eigen netwerk een plek. De vaders hebben weinig gesproken over hoe zij hun kinderen ook los van incidenten van jongs af aan leren om een positieve meervoudige identiteit te ontwikkelen, al noemen velen wel het belang ervan.

Bronnen van opvoedondersteuning voor de vaders en mogelijkheden voor verbetering

Wat de vaders in de groepsgesprekken vertelden over de bronnen van steun die zij aanwenden en hun behoeften aan steun komt overeen met het beeld dat de literatuur hierover schetst (Distelbrink et al., 2005; Pels et al., 2009). De voorkeur gaat sterk uit naar informele bronnen van steun, zoals de partner, familie, vrienden en ook rolmodellen in de omgeving. Daarnaast vormen gespreksgroepen met andere vaders, die op de leefsituatie en behoeften van de vaders zijn afgestemd, een gewilde vorm van ondersteuning. Een aantal van de respondenten maakt deel uit van dergelijke gespreksgroepen; anderen die

wel met elkaar uitwisselen maar niet over opvoeding of vaderschap, vonden de gesprekken die ze vanwege dit onderzoek met elkaar voerden een eye-opener. Theoretisch opgeleide vaders noemden online cursussen en materialen als bron van steun.

Reguliere bronnen van steun zijn niet in beeld, uitgezonderd de school. Deze hulpbron is slechts door sommige vaders genoemd, die bij de school van hun kinderen de openheid hebben ervaren om hun wensen en behoeften te kunnen uiten. Zoals ook uit onderzoek blijkt, slagen scholen er vaak nog onvoldoende in de betrekkingen en uitwisseling met ouders met een migratieachtergrond te verbeteren (bv. Pels, 2012; Distelbrink et al., 2012b, Pels & Jonkman, 2011). Wat betreft reguliere voorzieningen voor pedagogische ondersteuning zien we feitelijk een meervoudige institutionele ongelijkheid als het om vaders gaat. Om te beginnen is er de algemeen door ouders met een migratieachtergrond ervaren afstand tot de hulpverlening en het wantrouwen dat hierbij speelt, ook bij de vaders in dit onderzoek: reguliere voorzieningen zijn nog weinig ingesteld op het aansluiten bij de leefsituatie, ervaringen en behoeften van deze ouders. Maar bovendien zijn het doorgaans bolwerken door en voor vrouwen, waar ook de dominante beeldvorming over moeders als meest en vaders als minst competente partij nog eens de houding en het gedrag van de professionals tegenover vaders negatief kan beïnvloeden.

Op basis van de bevindingen komen we tot de volgende aandachtspunten voor ondersteuning van vaders met een migratieachtergrond, gericht op opvoedondersteuning en op verbetering van maatschappelijke omstandigheden die kunnen helpen het vaderschap adequaat te kunnen uitoefenen.

Aandachtspunten voor ondersteuning van vaders

Wij bevelen aan om groepsbijeenkomsten, gericht op onderlinge uitwisseling en het leren van elkaar, te faciliteren en ondersteunen. Dit gezien de oriëntatie van vaders op informele steun en de gebleken werkzaamheid van (netwerkvorming met andere vaders via) groepsbijeenkomsten. Belangrijke werkzame principes hierbij zijn: zonodig organiseren binnen specifieke culturele of religieuze groepen, zodat de groepen homogeen zijn, een laagdrempelige outreachende aanpak, afstemmen op de leefwereld en behoeften van betrokken vaders, zowel naar inhoud als werkvormen, herkenbaarheid van begeleiders (taal, achtergrond), scheppen van een vertrouwensband, een positieve en bekrachtigende benadering en onbevooroordeelde houding. Als randvoorwaarde daarbij is onder andere ruimte in het aanbod van opvoedondersteuning voor groepsaanpakken die vaderschap ondersteunen met een informeel karakter (ook al zijn ze professioneel opgezet) van belang. Evenals het ondersteunen door netwerkvorming, educatie, training en faciliteiten als ruimtes en middelen.

Vanuit zo'n setting waar vertrouwen is gecreëerd kan ook gewerkt worden aan de toeleiding van vaders met verdergaande behoeften of problemen naar andere voorzieningen voor steun en hulp, en aan warme overdracht aan de betrokken professionals (zoals gebeurt bij Trias Pedagogica, Distelbrink et al., 2021ab).

Tegelijkertijd is meer aandacht nodig voor vaders met een migratieachtergrond in professionele opvoedvoorzieningen, met meer oog voor de specifieke zorgen en vraagstukken waarmee zij worstelen en de ongelijkheid waarmee zij te maken hebben. Naast de hiervoor genoemde werkzame principes is daarbij kennis en meer bewustwording nodig over de bestaande beeldvorming van incompetentie of beperkte betrokkenheid van vaders als opvoeders.

Professionals in onderwijs en opvoedvoorzieningen moeten daarbij oog hebben voor de eigen definities van goed vaderschap van vaders en voor wat vaders belemmert om deze vorm te geven. Deze definities kunnen verschillen van die van moeders (of professionals) over goed ouderschap. Vaders hebben hun eigen rol; en hebben het vooral nodig hierin bekrachtigd te worden. Ook is oog nodig voor de specifieke vragen en dilemma's die vaders met een migratieachtergrond in de opvoeding van hun kinderen ervaren, zoals het omgaan met waardenverschillen, uitsluiting en discriminatie, en de ontwikkeling van een meervoudige identiteit.

Opvoedvoorzieningen, maar ook scholen, zijn vaak door vrouwen zonder migratieachtergrond gedomineerde instellingen, waar normen en regels impliciet tot uitsluiting van vaders met een migratieachtergrond kunnen leiden. Naast bewustzijn hiervan en een meer op mannen afgestemde aanpak is - mede vanuit het oogpunt van herkenbaarheid en vertrouwen - ook werving nodig van meer mannelijk personeel.

Er is – zowel voor het goed ondersteunen van vaders als moeders - meer kennis nodig bij professionals, vrijwilligers over strategieën om kinderen te ondersteunen bij ervaringen van uitsluiting, discriminatie en etnische socialisatie (wat kun je doen om je kind trots te maken op zichzelf of weerbaar bij negatieve beeldvorming, hoe praat je over kleur, hoe kun je een meervoudige identiteit ondersteunen). Bij vaders zelf lijkt deze kennis nog niet altijd aanwezig.

Tot slot: door vaders zelf aan het woord te laten, komen andere thema's naar boven dan bij gesprekken met moeders over wat nodig is om kinderen goed te kunnen opvoeden. Het gaat deels minder om de dagelijkse opvoedvaardigheden, maar ook om randvoorwaarden die nodig zijn voor goed vaderschap en

voor evenwichtig opgroeien van kinderen. Het gaat om zaken als maatschappelijke aandacht voor gelijke kansen, voor institutioneel en dagelijks racisme, om beleid gericht op vermindering van discriminatie, het tegengaan van onder advisering, gelijke kansen op een menswaardig bestaan en een inkomen dat voldoende is om een gezin van te onderhouden; beleid gericht op vermindering van woon- en onderwijssegregatie; en beleid gericht op ondersteuning van alle burgers bij het kunnen ontwikkelen van een harmonieuze meervoudige identiteit. Veranderingen op deze vlakken kunnen vaders versterken in hun rol als vader.

Geraadpleegde literatuur

Andriessen, A., Rooijen, M. van, Day, M., Berg, A. van den, Mienis, E. & Verweij, N. (2021). *Ongelijke kansen op de stagemarkt. Onderzoek naar objectief vastgestelde en ervaren stagediscriminatie in het mbo in Utrecht*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Armistead, L.P., Clark, H., Nekol Barber, C., Dorsey, S., Hughley, J., Favors, M., & Wyckoff, S.C. (2004). Participant Retention in the Parents Matter! Program: Strategies and Outcome. *Journal of Child and Family Studies*, 13(1), 67-80.

Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.

Bandura, A. (2004). Health promotion by social cognitive means. *Health Education & Behavior*, 31, 143–164.

Barker, B., Iles, J. E., & Ramchandani, P. G. (2017). Fathers, fathering and child psychopathology. *Current Opinion in Psychology*, 15, 87–92.

Barnhoorn, J., Broeren, S., Distelbrink, M., De Greef, M., Van Grieken, A., Jansen, W., Pels, T., Pijnenburg, H., & Raat, H. (2013). *Clïënt-, professional- en alliantiefactoren: hun relatie met het effect van zorg voor jeugd Verkenning van kennis en kennishiaten voor het ZonMw-programma Effectief werken in de jeugdsector*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Bellaart, H., Day, M., & Gilsing, R. (2016). *Effectief bereik van alle doelgroepen door jeugdhulp Den Haag*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Bellaart, H., Hamdi, A., Day, M., & Achahchah, J. (2018). *Wijkteams voor alle doelgroepen effectief: een diversiteitskader met praktische tips*. Utrecht: Kennisplatform Integratie & Samenleving.

Bijkerk, L. & Heide, van der, L. (2006). *Het gaat steeds beter. Activerende werkvormen voor de opleidingspraktijk*. Houten: Bohn Stafleu van Lochem.

Blokland, G. (2010). *Over opvoeden gesproken. Methodiekboek pedagogisch adviseren* (8 e compleet herziene druk). Utrecht / Amsterdam: NJI / Uitgeverij SWP.

Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>

Brewsaugh, K., Masyn, K.E., & Sallouma, A. (2018). Child welfare workers' sexism and beliefs about father involvement. *Children and youth services review*, 89, 132-144.

Broekroelofs, R. & Bool, M. (2019). *Suicidepreventie onder lhbt-jongeren. Ervaringen van professionals*. Utrecht: Movisie.

Broekroelofs, R., Cadat-Lampe, M., Keers, T., Vlug, J. & Felten, H. (2023). *De aanpak van discriminatie in de sociale basis. Inzichten en handelsperspectieven voor social professionals in de sociale basis*. Utrecht: Movisie.

Brown, T. L., Linver, M. R., Evans, M., & DeGennaro, D. (2009). African-American parents' racial and ethnic socialization and adolescent academic grades: teasing out the role of gender. *Journal of Youth and Adolescence*, 38(2), 214–227.

Bucx, F. (2011). *Gezinsrapport, 2011. Een portret van het gezinsleven in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Calabrese, S. K., Meyer, I. H., Overstreet, N. M., Haile, R., & Hansen, N. B. (2015). Exploring Discrimination and Mental Health Disparities Faced By Black Sexual Minority Women Using a Minority Stress Framework. *Psychology of Women Quarterly*, 39(3), 287–304. <https://doi.org/10.1177/0361684314560730>

Choenni, C. (2002). *Ghanezen in Nederland, een profiel*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Directie Coördinatie Integratiebeleid Minderheden.

Colfer, S., Turner-Uaandja, H., & Johnson, L. (2015). Young dads TV: Digital voices of young fathers. *Families, Relationships and Societies*, 4, 339–345.

Cowan, P. A., Cowan, C. P., Pruett, M. K., Pruett, K., & Gillette, P. (2014). Evaluating a couples group to enhance father involvement in low income families using a benchmark comparison. *Family Relations*, 63, 356–370.

Davis, H. & Meltzer, L. (2007). *Working with parents in partnership. Early Support Distance Learning Text*. Geraadpleegd 27-05-2013 op: [http://dera.ioe.ac.uk/15598/1/working_with_parents_in_partnership.pdf]

Day, M., & Badou, M. & Breda, B. van (2020). *Geboren en getogen 2.0. Onderzoek naar de meervoudige identiteit van jongeren met een migratieachtergrond van de tweede en derde generatie*. Utrecht: Kennisplatform Integratie & Samenleving.

Day, M., & Badou, M. (2019). *Geboren en getogen: Onderzoek naar de identiteitsbeleving en gevoelens van binding van jongeren met een migratieachtergrond*. Utrecht: Kennisplatform Integratie & Samenleving.

De Roos, S., & Bucx, F. (2015). *Het welzijn van migrantenkinderen: de rol van de opvoeding en leefomstandigheden*. In F. Bucx, & S. de Roos (Eds.), *Opvoeden in niet-westerse migrantengezinnen. Een terugblik en verkenning*. (pp. 71-96). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Distelbrink, M. (2014). *Marokkaanse vaders bereiken met opvoedsteun*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Distelbrink, M., Day, M, Badou, M, Cové, A., Achahchah, J. & Pels T. (2020). *Moeders van de tweede generatie: hun waarden en behoeften aan steun*. Utrecht: Kennisplatform Integratie & Samenleving.

Distelbrink, M., Ekkelboom, L., Mehrnaz, A., Mesic, A. & Pels, T., m.m.v. L. Oudega (2021a). *Opvoeddebatten met Vaders met een migratieachtergrond. Een methodiekbeschrijving & -onderbouwing van de basisdebatten*. Utrecht/Diemen: Verwey-Jonker Instituut/Trias Pedagogica.

Distelbrink, M., Ekkelboom, L., Mehrnaz, A., Mesic, A. & Pels, T., m.m.v. L. Oudega (2021b). *Opvoeddebatten met Vaders met een migratieachtergrond. Een methodiekbeschrijving & -onderbouwing van de verdiepingsdebatten 'Op het Rechte Pad': 'Stimuleren & Bespreken' en 'Ontsporing & Vervreemding'*. Utrecht/Diemen: Verwey-Jonker Instituut/Trias Pedagogica.

Distelbrink, M., Essayah, O., Heerebeek, M. van., Ketner, S., & Winkelman, C. (2011). *Triple P Divers. Ervaringen met een opvoedprogramma in veelkleurig Amsterdam*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut (een publicatie van de Kenniswerkplaats Tienplus).

Distelbrink, M., Geense, P. & Pels, T. (Red.) (2005). *Diversiteit in vaderschap: Chinese, Creools-Surinaamse en Marokkaanse vaders in Nederland*. Assen: Koninklijke Van Gorcum.

Distelbrink, M., Halane, S., Mehrnaz, A., & Naber, P., & Pels, T. (2015). *Opvoeddebatten met migrantenvaders: Een methodiekbeschrijving en -onderbouwing*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Distelbrink, M., & Ketner, S. (2011). Vaderschap is geen playstation. *Pedagogiek*, 31(1), 53-67.

Distelbrink, M., & Pels, T. V. M. (2015). Sekseverschillen, onderwijs, religie in de opvoeding. In F. Bucx, & S. de Roos (Eds.), *Opvoeden in niet-westerse migrantengezinnen. Een terugblik en verkenning*. (pp. 103-126). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Distelbrink, M. Pels, T., Tan, S., Aarts, W., m.m.v. Mahdi – el Yakoubi, E., & Salama, E. (2013). *Coach je kind, theoretische onderbouwing. Methodiekhandleiding deel 2*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut/SIPI.\

Distelbrink, M., van der Gaag, R., Halane, S., Mehrnaz, A., & Naber, P. (2012a). *Opvoeddebatten met Marokkaanse vaders: Een methodiekbeschrijving*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Distelbrink, M, Pels, T., Jansma, A., & Van der Gaag, R. (2012b). *Ouderschap versterken. Literatuurstudie over opvoeding in migrantengezinnen en de relatie met VVE, school, CJG en justitiële voorzieningen*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Du Bois, W. E. B. (1969). *The Souls of Blackfolk*. New York: Signet (Original work published 1903).

Farag, S. (2017). *Een perspectief van hoop & realiteit: Welke boodschappen geven Marokkaans-Nederlandse vaders over discriminatie en sociale ongelijkheid aan hun kinderen?* Masterthesis Universiteit Utrecht.

Ferguson, S., & Morley, P. (2011). Improving engagement in the role of father for homeless, noncustodial fathers: A program evaluation. *Journal of Poverty*, 15(2), 206-225. <https://www.doi.org/10.1080/10875549.2011.563175>

Fierloos, I.N., Windhorst, D.A., Fang, Y., & Raat, H. (2020). *Empirisch onderzoek naar opvoedonzekerheid en het gebruik van opvoedondersteuning. Werkzame elementen in preventieve opvoedinterventies. Resultaten van het CIKEO-project*. ErasmusMC- Universitair Medisch Centrum Rotterdam, Leids Universitair Centrum, Verwey-Jonker Instituut, Hosman Consultancy.

FIRA. (2007). *The effects of Father Involvement: An Updated Research Summary of Evidence Inventory*. Guelph (Ontario): University of Guelph, Centre for Families, Work & Well-Being.

Friedewald, M. (2008). Discussion forums for expectant fathers: The perspectives of male educators. *The Journal of Perinatal Education*, 17(3), 10-16. <https://www.doi.org/10.1624/105812408X324525>

Groot, T. de, Ven, B. van de, Wittenboer, S. van den (2018). *Amsterdamse vaders: social marketing onderzoek*. Den Haag: Bernard van Leer Foundation.

Gruijter, M. de, Pels, T., Mesic, A., Campbell, T., m.m.v. Bruijn, S. (2021). *Opvoeden in gezinnen van statushouders*. Utrecht: Kennisplatform Inclusief Samenleven.

Gřundělová, B., Černý, J., Gojová, A., Stanková, Z., & Lisník, J. (2023). The shadow fathers: Barriers to whole family approach in social work? *Journal of Family Research*, 35, 85-102.

Guest, G., MacQueen, K.M., & Namey, E. E. (2012). *Applied thematic analysis*. Sage.

Hamdi, A., Day, M., Jansma, A., Pels, T., & Distelbrink, M. (2018). *Ouders ondersteunen bij weerbaar opvoeden. Actie onderzoek vijf pilots*. Utrecht: Kennisplatform Integratie & Samenleving.

Havighurst, S. S., Wilson, K. R., Harley, A. E., & Kehoe, C. E. (2019). Dads Tuning in to Kids: A randomized controlled trial of an emotion socialization parenting program for fathers. *Social Development*, 28(4), 979-997.

Heineke, D., de Bruin, H. de Engelsman, L., Peters, J. (2012). *Bereik bereikt? Een onderzoek naar het bereik van CJG's onder migrantengezinnen*. Utrecht: Conclusion Advies en Management B.V.

Henry, J. B., Julion, W. A., Bounds, D. T., & Sumo, J. N. (2020). Fatherhood matters: An integrative review of fatherhood intervention research. *The Journal of School Nursing*, 36(1), 19-32.

Hofman, E. (2002). *Interculturele gespreksvoering. Theorie en praktijk van het TOPOI-model*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.

Hughes, D., Rodriguez, J., Smith, E. P., Johnson, D. J., Stevenson, H. C., & Spicer, P. (2006). Parents' ethnic-racial socialization practices: a review of research and directions for future study. *Developmental psychology*, 42(5), 747. <https://www.doi.org/10.1037/0012-1649.42.5.747>

Ince, D. (2011). *Wat werkt in opvoedingsondersteuning?* Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut (versie juli 2011).

Ingoldsby, E. M. (2010). Review of interventions to improve family engagement and retention in parent and child mental health programs. *Journal of Child and Family Studies*, 19(5), 629–645.

JSO (2005). *Vaders doen mee: Project opvoedingsondersteuning aan vaders (Samenvatting literatuuronderzoek)*. Gouda: JSO expertisecentrum voor jeugd, samenleving en opvoeding.

Kane, G.A., Wood, V.A., & Barlow, J. (2007). Parenting programmes: a systematic review and synthesis of qualitative research. *Child Care, Health and Development*, 33(6), 784-93.

Klooster, E., Koçak, S. & Day, M. (2016). Mbo en de stagemarkt, wat is de rol van discriminatie. Een verkenning onder onderwijsprofessionals en studenten. Utrecht: Kennisplatform Inclusief Samenleven.

Kolb, D.A. (1984). *Experiential learning: Experience as the source of learning and development*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.

McHale, S. M., Crouter, A. C., Kim, J. Y., Burton, L. M., Davis, K. D., Dotterer, A. M., & Swanson, D. P. (2006). Mothers' and fathers' racial socialization in African American families: Implications for youth. *Child development*, 77(5), 1387-1402. <https://www.doi.org/10.1111/j.1467-8624.2006.00942.x>

Mesman, J. (2021). *Opgroeien in kleur. Opvoeden zonder vooroordelen*. Amsterdam: Uitgeverij Balans.

Meyer, I. H. (2003). Prejudice, social stress, and mental health in lesbian, gay, and bisexual populations: Conceptual issues and research evidence. *Psychological Bulletin*, 129(5), 674–697. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.129.5.674>

Miller, E., Das, M., D.J., Tancredi, McCauley, H.L. (2014). Evaluation of a Gender-Based Violence Prevention Program for Student Athletes in Mumbai, India. *Journal of Interpersonal Violence* 29(4): 758-778.

Mortelmans, D. (2020). *Handboek kwalitatieve onderzoeksmethoden*. Den Haag: Acco.

Movisie (2017). *Wat werkt bij outreachend werken: kansen en dilemma's voor sociale wijkteams*. <https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/publication-attachment/Dossier-wat-werkt-bij-outreachend-werken%20%5BMOV-12693403-1.0%5D.pdf>

Mutsaers, K. (2009). *Wat werkt bij jeugdigen uit etnische minderheidsgroepen*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.

Naber, P. & Knippels, V. (2013). *Diversiteit in Vakmanschap. Opleiden met gevoel voor diversiteit*. Amsterdam/ Utrecht: Hogeschool Inholland/ Kenniswerkplaats Tienplus.

Naber, P., Smallegange, E. & van Dongen, S., (2018). Waarom ouders deelnemen aan professionele opvoedingsondersteuning. Participatie van ouders in Triple P Tiensers. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 27(1), 24–47.

Nhass, H. & Vlug, J. (2022). *Moslims en hun medemensen. Een kwalitatieve verkenning van burgerinitiatieven van Nederlandse moslims*. Utrecht: Kennisplatform Inclusief Samenleven.

Nelson, S. K., Kushlev, K., English, T., Dunn, E. W., & Lyubomirsky, S. (2013). In Defense of Parenthood: Children Are Associated With More Joy Than Misery. *Psychological Science*, 24(1), 3–10.

Omlo, J. (2014). Copingstrategieën bij ervaringen van discriminatie. Een verkennende literatuurstudie. Geraadpleegd op 30 mei 2023. Bureau Omlo

Pels, T. (2005). Marokkaanse vaders: Van patriarchen naar betrokken paternalisten. In M. Distelbrink, P. Geense, & T. Pels (red.), *Diversiteit in vaderschap: Chinese, Creools-Surinaamse en Marokkaanse vaders in Nederland* (pp. 215-301). Assen: Van Gorcum.

Pels, T. (2012). Diversiteit en de pedagogische functie van het onderwijs. *Pedagogiek*, 32(2), 180-196.

Pels, T., m.m.v. Verstappen, M. (te verschijnen). *Intersectionaliteit in de praktijk van pedagogische professionals en instituties. Een verkenning van literatuur*. KIS/Verwey-Jonker Instituut.

Pels, T., & Distelbrink, M. (2014). Opvoedthema's in migrantengezinnen met tieners. Kennisplatform Inclusief Samenleven. Verkregen via: <https://www.kis.nl/sites/default/files/10/Opvoedthemas-in-migrantengezinnen-met-tieners.pdf>.

Pels, T., Distelbrink, M., & Postma, L., m.m.v. P. Geense (2009). *Opvoeding in de migratiecontext: Review van onderzoek naar de opvoeding in gezinnen van nieuwe Nederlanders*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Pels, T., Distelbrink, M., & Tan, S. (2009). *Meetladder diversiteit interventies: Verhoging van bereik en effectiviteit van interventies voor (etnische) doel-groepen*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Pels, T., & Geense, P. (2005). *Diversiteit in vaderschap: Chinese, Creools-Surinaamse en Marokkaanse vaders in Nederland*. Assen: Van Gorcum.

Pels, T., & Gruijter, de, M. (2006). *Emancipatie van de tweede generatie: Keuzen en kansen in de levensloop van jonge moeders van Marokkaanse en Turkse afkomst*. Assen: Koninklijke Van Gorcum.

Pels, T., & Jonkman, H. (2011). Socialiseren en presteren in het voortgezet onderwijs. Over de motivatie van leerlingen voor school en de rol van ouders, peers en onderwijs. In T. Schokker, J. van Katwijk & T. Arendz (red.), *CU@SCHOOL. Jeugdcultuur en onderwijs*, pp. 79-99. Den Haag: Ministerie OCW, Directie kennis.

Pels, T., Ketner, S., & Naber, P. (2012). *Een vader is meer dan 100 meesters. Vaderschap versterken in Amsterdam*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Pharos. (2019). Factsheet: *Opvoedondersteuning bij niet-westerse migranten en vluchtelingengezinnen*. Verkregen op 21-07-2020 via: <https://www.pharos.nl/factsheets/opvoedondersteuning-bij-niet-westerse-migranten-en-vluchtelingengezinnen/>

Ponzoni, E., (2016). *Creating Space. Enabling inclusion in social policy through participatory research*. Amsterdam: dissertatie Vrije Universiteit.

Ponzoni, E., Distelbrink, M., m.m.v. Bellaart, H., Gosselink, Y. & G. Wachter (2016). *Opvoedondersteuning in de multi-etnische wijk. Verbindingen tussen wijkteams en informele ondersteuners*. Utrecht: Kennisplatform Integratie & Samenleving.

Poortinga, W. (2012). Community resilience and health: The role of bonding, bridging, and linking aspects of social capital. *Health & Place*, 18, 286–295.

Portes, A. (1995). Segmented Assimilation among New Immigrant Youth: A Conceptual Framework. In: R. Rumbaut and W. Cornelius (eds.), *California's Immigrant Children: Theory, Research, and Implications*. San Diego: Lynne Rienner Publishers.

Pruett, M. K., Cowan, P. A., Cowan, C. P., Gillette, P., & Pruet, K. D. (2019). Supporting father involvement: An intervention with community and child welfare-referred couples. *Family Relations*, 68(1), 51-67.

Reynolds, R. E., Howard, T. C., & Jones, T. K. (2015). Is this what educators really want? Transforming the discourse on Black fathers and their participation in schools. *Race Ethnicity and Education*, 18, 89–107.

Riina, E. M., & McHale, S. M. (2012). Adolescents' experiences of discrimination and parent-adolescent relationship quality: The moderating roles of socio-cultural processes. *Journal of Family Issues*, 33(7), 851-873. <https://www.doi.org/10.1177/0192513X11423897>

Santisteban, D.A., Suarez-Morales, L., Robbins, M.S., & Szapocznik, J. (2006). Brief strategic family therapy: lessons learned in efficacy research and challenges to blending research and practice. *Family Process*, 45(2), 259-272.

Sarno Owens, J., Richerson, L., Murphy, C.E., Jagelewski, A., & Rossi, L. (2007). The Parent Perspective: Informing the Cultural Sensitivity of Parenting Programs in Rural Communities. *Child & Youth Care Forum*, 36(5), 179-194.

Sicouri, G. Tully, L., Collins, D., Burn, M., Sargeant, K., Frick, P. Anderson, V., Hawes, D., Kimonis, E., Moul, C., Lenroot, R., & Dadds, M. (2018). Toward father-friendly parenting interventions: A qualitative study. *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy*, 39 (2), 218-231.

Solórzano, D. G., & Yosso, T. J. (2002). Critical race methodology: Counter-storytelling as an analytical framework for education research. *Qualitative Inquiry*, 8, 23–44.

Stanley, N., Ellis, J., Farrelly, N., Hollinghurst, S., Bailey, S., & Downe, S. (2015). Preventing domestic abuse for children and young people (PEACH): a mixed knowledge scoping review. *Public Health Research* 3(7).

Statham, J. (2000). Outcomes and effectiveness of family support services: A research review. In: *Practice Issues*. Londen: London University (England): Institute of Education.

Storhaugh, A.S., & Sobo-Allen, L. (2017). Fathers and child welfare services in Norway: Self-concept and fathering practice. *Families Relationships and Societies*, (7) 3: 1-16. <https://www.doi.org/10.1332/204674317X1488886530304>

Strier, R. and Perez-Vaisvidovsky, N. (2021), Intersectionality and fatherhood: Theorizing non-hegemonic fatherhoods. *Journal of Family Theory and Review*, 13, 334-346. <https://doi.org/10.1111/jftr.12412>

Umaña-Taylor, A. J., Quintana, S. M., Lee, R. M., Cross Jr, W. E., Rivas-Drake, D., Schwartz, S. J., Syed, M., Yip, T., Seaton, E., & Ethnic and Racial Identity in the 21st Century Study Group. (2014). Ethnic and racial identity during adolescence and into young adulthood: An integrated conceptualization. *Child development*, 85(1), 21-39. <https://www.doi.org/10.1111/cdev.12196>

Ungar, M. (ed.) (2012). *The Social Ecology of Resilience. A Handbook of Theory and Practice*. New York: Springer.

Van Bergen, D., De Ruyter, D., & Pels, T. (2016). “Us Against Them” or “All Humans Are Equal”: Intergroup Attitudes and Perceived Parental Socialization of Muslim Immigrant and Native Dutch Youth *Journal of Adolescent Research*, , 32, 5, 559-584. DOI: 10.1177/0743558416672007.

Van Beurden, S.L. & de Haan, M. (2019). How do Moroccan-Dutch parents (re) construct their parenting practices? Post-migration parenthood as a social site for learning and identity. *Learning, Culture and Social Interaction*, 21, 1–9.

Van den Broek, A., Kleijnen, E., & Keuzenkamp, S. (2010). *Naar Hollands gebruik? Verschillen in gebruik van hulp bij opvoeding, onderwijs en gezondheid tussen autochtonen en migranten*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Van Stapele, N. & Bwalya, O. (2021). *Plan evaluatie: weerbare vaders*. Den Haag/ Rotterdam: International Institute of Sociale Science (ISS)/Vital Cities and Citizens, Erasmus Universiteit.

Van Rooijen, M., De Winter-Kocak, S., Day, M. & Jonkman, H. (2019). *Is het schooladvies gekleurd? Verkenning naar de totstandkoming van schooladviezen voor leerlingen met een migratieachtergrond*. Utrecht: Kennisplatform Inclusief Samenleven.

Waterman, E. A., & Lefkowitz, E. S. (2017). Are mothers’ and fathers’ parenting characteristics associated with emerging adults’ academic engagement? *Journal of Family Issues*, 38, 1239–1261.

Whyte, D. (2017). Non-resident fathers: A literature review of factors influencing their World. *Journal of Social Care*, 1, 5. <https://www.doi.org/10.21427/D7XH95>

Wilson, K. R., Havighurst, S. S., & Harley, A. E. (2014). Dads tuning in to kids: Piloting a new parenting program targeting fathers’ emotion coaching skills. *Journal of Community Psychology*, 42, 162–168.

Colofon

Financier: Ministerie van Sociale zaken en Werkgelegenheid
Auteurs: Marjolijn Distelbrink, Trees Pels, Jeroen Vlug, Marit Verstappen en Celine Pronk
Met medewerking van: Jamila Achahchah en Mehmet Day
Foto's: 123RF - Chayantorn Tongmorn
Uitgave: Kennisplatform Inclusief Samenleven
p/a Giessenplein 59C
3522 KE Utrecht
T (030) 230 3260

De publicatie kan gedownload worden via de website van Kennisplatform Inclusief Samenleven: www.kis.nl.

ISBN 978-94-6409-240-0

© Kennisplatform Inclusief Samenleven, Utrecht 2023

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het Verwey-Jonker Instituut.
Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.
The copyright of this publication rests with the Verwey-Jonker Institute.
Partial reproduction of the text is allowed, on condition that the source is mentioned.

